

İNANÇ VE DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ BAĞLAMINDA İSLÂM'IN KILIÇ ZORUYLA YAYILDIĞI İDDİALARINA KARŞI İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN YAKLAŞIMI

Recep ÖNAL*

Özet:

Kur'an, Gayr-ı Müslimlere ilişkin istedikleri inançları özgürce seçebilmeleri ve yaşayabilmeleri için pozitif bir tutum sergilenmiştir. Bununla birlikte Müslümanlara, insanlığın huzurunu bozdukları için başta Arap müşrikleri olmak üzere Gayr-ı Müslimlere karşı savaşmaları da emredilmiştir. Tefsir literatüründe "kital ve seyf ayetleri" olarak bilinen ayetlerin İslâm'ın insanlar için benimsediği din hürriyetiyle nasıl bağdaştırılacağı meselesi tartışmalara neden olmuştur. Özellikle bu tür ayetlerden hareketle İslâm'da din özgürlüğünün olmadığı, İslâm'ın kılıç zoruyla yayıldığına yönelik iddialarda bulunulmuştur. Bu iddialar karşısında Müslüman âlimler İslâm'ın barış dini olduğu, bu nedenle dinde zorlamanın olamayacağı hususu üzerinde durarak, ileri sürülen iddialara cevap vermeye çalışmışlardır.

Bu makalede İmam Mâtürîdî'nin seyf ve kital ayetlerini nasıl yorumladığı ve İslâm'ın kılıç zoruyla yayıldığı iddialarını nasıl değerlendirdiği ele alınacaktır. İmam Mâtürîdî Te'vîlât'ın farklı yerlerinde bu konuya ayrıntılı olarak temas etmiş, bununla ilgili iddiaları naklederek aklî ve naklî delillerle çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca bu tür ayetlerinin nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Anahtar Kavramlar: Mâtürîdî, Din Özgürlüğü, Savaş, Seyf, Gayr-ı Müslim

Maturidi's Approach to the Assertion Claiming that Islam Had Been Spread by Force of Sword in the Context of Freedom of Faith and Thought

Abstract:

Quran adopts a positive attitude towards Non-Muslims, due to they can choose the religion that wish to follow and live it freely. On the other hand, Muslims were commanded to fight with Non-Muslims, especially the Arabian polytheists because of making humanity restless and peaceless. In tafseer literature, there has been a controversy on how to be associated the 'kital' and 'seyf' verses with the freedom of faith that Islam suggests to people. By citing these verses, many assertions have been made claiming that Islam was spread by the force of sword and it has no freedom of faith. As an answer to these assertions, Muslim scholars have stressed the fact that Islam is a religion of peace, thus there is no compulsion in Islam.

This article focuses on the interpretations of Maturidi on 'kital' and 'seyf' verses, and also against the claim that Islam was spread by the force of sword. Maturidi draw a detailed framework in his book Te'vîlât and tried to refute this claim with rational evidences and Islamic citations. Also he made significant assessments on how to interpret these verses.

Keywords: Maturidi, Freedom of Faith, War, Sayf (Sword), Non-Muslims

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Genel olarak Kur'an'a baktığımızda İslâm dışı din mensuplarına yönelik, ilk bakışta çelişkili gibi görünen ayetlerin varlığına şahit olmaktayız. Örneğin kimi ayetlerde Müslümanlara, İslâm'a inanmayanlarla barış içinde yaşamaya yönelik tavsiyelerde bulunulurken¹ bazen bu kimselere karşı savaşla mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.² Bazen de bu mücadelenin hikmet ve güzel öğütle olması gerektiği ifade edilmektedir.³

Söz konusu bu ayetler gerekçe gösterilerek, kimileri İslâm'ın zorla yayıldığını iddia etmiş, kimileri de tam aksini savunmuştur. Biz burada bu tartışmaları⁴ uzun uzadıya anlatmaktan ziyade Mâtürîdî'nin bu tür ayetleri nasıl değerlendirdiğini ve iddiaları nasıl cevaplandırıldığını tespit etmeye çalışacağız.

I. Mâtürîdî'ye Göre İslâm'ın Kılıç Zoruyla Yayıldığına Yönelik İddialar

Mâtürîdî, İslâm'ın kılıç zoruyla yayıldığına dair ileri sürülen iddialara yönelik cevap ve eleştirilerine *Te'vîlât'ın* farklı yerlerinde yer verir. Mâtürîdî, konuyla ilgili iddia ve itirazları herhangi bir din, mezhep veya grup ismi belirtmeksizin nakleder ve her birini ayrıntılı olarak cevaplandırmaya çalışır. Mâtürîdî'nin verdiği bilgilerden hareketle bu iddia ve itirazları maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

(1) Siz (Müslümanlar) kâfirlerle inkâr etmelerinden dolayı savaşıyorsunuz.

(2) Siz kâfirlerle inkârları sebebiyle savaşıyorsunuz, size bir şey (cizye) verilerse savaşı bırakıyorsunuz.

(3) Kâfirlerle savaşınız, dünyalık için değil de inkâr etmelerinden dolayı olsaydı, size verdikleri bir şeyden dolayı onlarla savaşmaktan caymaz, iman edinceye kadar onlara karşı savaşa devam ederdiniz.

1 el-Bakara, 2/256; el-Mâide, 5/48; el-Kâfirûn, 106/1-6.

2 el-Bakara, 2/190; en-Nisâ, 4/84; el-Enfâl, 8/39; et-Tevbe, 9/13, 29; el-Hac, 22/39.

3 el-Ankebût, 29/46; en-Nahl, 16/125.

4 Konuyla ilgili tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Ali Kapar, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İlim Yay., İstanbul 1987; Muhammed Ammâra, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslâm Devleti*, çev.: Ahmet Karababa, Endülüs Yay. İstanbul 1991; M. Hüseyin Fadlallah, *İslâm ve Kuvvetin Mantiği*, çev.: Vahdettin İnce, Yöneliş Yay. İstanbul 1997; Ahmed Keleş, "Cihâd-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Yöneliş Yay., Ankara 2007, ss. 249-280; Saffet Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir Mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007, c. 9, ss. 37-70.

(4) Eğer inkârlarından dolayı savaşmış olsaydınız, erkeklerle savaştığınız gibi kadınlarla da savaşırdınız. Çünkü her ikisi de inkârda şer'an eşittirler.

(5) Eğer kâfirlerle savaş bir hikmet gereği ise ve bunu emreden (Allah) de hikmet sahibi ise, bütün insanlar bu konuda eşit olurdu. Zira bu konuda hiçbir kimse affedilmez, iman (İslâm'ı kabul etmeleri) dışında kendilerinden bir şey (cizye) de kabul edilmez, bu nedenle de onlarla savaşmaktan asla geri durulmazdı.⁵

(6) Müslümanların görevi el-Fetih 48/16. ayetinde ifade edildiği üzere kâfirlerle Müslüman oluncaya kadar savaşmaksa, bu onların zorla Müslüman yapılması anlamına gelmez mi? Hz. Peygamber de: "İnsanlar, Allah'tan başka ilah yoktur! deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum" buyurmaktadır.⁶ Buna göre eğer onlar kılıç korkusundan dolayı Müslüman olurlarsa Müslümanlıkları gerçekte değil sözde/görünürde olacaktır. Aynı şekilde inkâra zorlanan kişinin, diliyle inkârcıda gerçekte değil sözde olacaktır. Buna göre baskı ve zorlamayla Müslüman olanla baskı ve zorlamayla inkâr edenin durumu hüküm itibarıyla aynı değil midir? Ya da bu iki durum arasında herhangi bir fark var mıdır?⁷

(7) Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden cizye alınırken, Arap Müşriklerinden cizye kabul edilmemesinin sebebi nedir?"⁸

(8) Gay-ı Müslime karşı güzel mücadele edilmesini öğütleyen ayetler, seyf ayetleriyle nesh edilmiştir. Bu nedenle bu tür ayetlerin bir hükmü kalmamıştır.⁹

5 Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, edit.: Bekir Topaloğlu, Daru'l-Mîzân, İstanbul 2004- 2010, c. VI, s. 330. Bu çerçevede günümüzde de müstesrikler tarafından da benzer iddialar ileri sürülmektedir. Bu iddialar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ignaz Goldziher, *el-Akîdeve's-Şerîafi'l-İslâm*, Kahire 1959, s. 27 vd.; Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili*, çev.: Fatih Taşar, Rey Yay., Kayseri 1992, s. 115,111; İbn Warraq, *Why I Am Not a Muslim*, New York 2003, s. 217-218; Rudolph Peters, *İslam ve Sömürgecilik, Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi*, çev.: Süleyman Gündüz, İstanbul 1989, s. 179-180; Macid Haddûrî, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev.: Fethi Gedikli, Yöneliş Yay., İstanbul 1999, s. 62-63; E. Royston Pike, "Jihad", *Encyclopaedia of Religionand Religions*, London 1951, s. 212.

6 Hadisin farklı varyantları için bk. Buhârî, *es-Sahîh*, İman 17; Müslim, *es-Sahîh*, İman 8; Tirmizî, *Sünen*, İman 1, 2.

7 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VIII, s. 198.

8 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 331.

9 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 160; VI, 256-257; XI, 129-130.

II. İmam Mâtürîdî'nin İslâm'ın Kılıç Zoruyla Yayıldığı İddialarına Yaklaşımı

Mâtürîdî, yukarıda naklettiği iddialara cevap vermek için savaşın gerekçelerine temas eder ve iddiaları aklî ve naklî deliller kullanarak tek tek cevaplandırmaya çalışır. Bu bağlamda o, savaşın amacı, hikmetleri ve gerekçeleri üzerinde ayrıntılı olarak durur. Mâtürîdî'nin yaptığı açıklamalarından hareketle konuyu nasıl ele aldığını ve yapılan itirazlara nasıl cevap verdiğini maddeler halinde şu şekilde izah edilebiliriz:

1. Mâtürîdî'ye Göre Savaşın Hikmet ve Gerekçeleri

İslam âlimleri savaşın meşru sayılabilmesi için hukukî ve ahlâkî açıdan bir takım temel şartlar belirlemişler, bunlara uygun olmayan savaşları ise meşru kabul etmemişlerdir. Belirlenen bu şartlar arasında savaşta Allah rızasının gözetilmesi, Müslümanlara yönelik saldırılara karşı onları savunulması inananlarayapılan baskı, eziyet ve zulümlerin ortadan kaldırılması, savaşta aşırıya kaçarak herhangi bir tecavüzde/saldırganlıkta bulunulmaması, savaşın maddi çıkar sağlamaya yönelik olmaması, insanları zorla İslam'ı kabul ettirmeye yönelik olmaması, kâfirlerle yapılan anlaşmalara riayet edilmesini sayabiliriz.¹⁰

Mâtürîdî de bu temel kriterlerden hareketle bu konuyu ele almış, *Te'vîlât*'ın değişik yerlerinde naklettiği itirazlara savaşın amacı, hikmeti ve gerekçeleri bağlamında cevap vermeye çalışmıştır. Onun açıklamalarından hareketle konuya ilgili görüşlerini müstakil başlıklar altında şu şekilde özetleyebiliriz:

a. İslam'ı inkâr savaş gerekçesi olarak görülemez

İnkâr ve küfrün savaş sebebi olmadığına dikkat çeken Mâtürîdî'ye göre kâfirlerle inkârları sebebiyle savaşılmaz. Aksine İslam'ın yayılmasını ve yaşanmasını engellenmeye çalışılmaları durumunda kendileriyle savaşılır. Ayrıca bu savaşa en son çare olarak başvurulur. Zira savaş ilan edilmeden önce karşı taraf öncelikle İslam'a davet edilir. Kabul ederlerse kendileriyle

10 Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev.: Hamdi Aktaş, Beyan Yay., İstanbul 2007, s. 206; Ammara, *Laiklik ve Dini fanatizm*, s. 149; Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Savaş Kavramı*, çev.: Cemal Karaağaçlı, Fikir Yay., İstanbul 1985, s. 40-47; Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay., İstanbul 1998, s. 79; Keleş, "Cihâd-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, s. 18.

savaşılmaz ve İslam'ı kabul etme anlamında onlara hiçbir şekilde baskı da uygulanmaz.¹¹ Dolayısıyla ona göre mutlak anlamda küfür veyadin farklılığı savaş sebebi olamaz. Bu nedenle Müslüman olmayanlara sırf inançsızlıkları sebebiyle savaş açılmaz.

b. Kâfirlere karşı savaş Müslümanlara yönelik saldırılara karşı koyma ve savunma amaçlı olmalıdır.

Mâtürîdî'ye göre savaş, karşı tarafın savaş açması ve saldırması durumunda kendini savunmak için yapılır.¹² Nitekim et-Tevbe 9/36. ayetinde belirtildiği gibi kâfirler tarafından Müslümanlara karşı yapılan saldırılar söz konusu olduğunda kendileri ile savaşılır. Bu nedenle kâfirlere karşı yapılan savaşın gerekçelerden biri iddia edildiği üzere kâfirlerin İslam'ı inkâr etmelerinden dolayı değil, Müslümanların kendilerini savunma mecburiyetinde kalmalarıdır. Müslümanlar kendilerine yönelik saldırılar karşısında kendilerini korumanın dışında başka türlü hareket imkânı kalmadığı için savaşmışlardır. Bu açıdan Müslümanların kâfirlere yönelik bu tür savaşları savunmaya yöneliktir.¹³

Diğer taraftan Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın sebepsiz olarak Müslümanlara savaşmayı emredebileceğini, ancak böyle yapmadığını; ölüm, hayat ve bunun gibi dünyaya ait olan işleri belli sebeplere bağladığını belirtir. Buradan hareketle aynı durumun savaş için de geçerli olacağına, dolayısıyla karşı tarafa savaş açılabilmesi için bazı şartların oluşması gerektiğine dikkat çeker. Ona göre dünyayı imar etmek, fitne ve fesadın önünü alarak huzur ve güvenliği sağlamak, inananların maruz kaldığı baskı ve zulmü ortadan kaldırmak ve inançların özgürce yaşanabileceği bir ortam sağlamak karşı tarafa savaş açabilmek için aranan temel şartlar arasındadır.¹⁴

Bu açıklamalara göre diyebiliriz ki Allah-u Teâlâ, Müslümanlara kendilerinin ve diğer din mensuplarının inançlarını açıklama, anlatma ve

11 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 330.

12 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 379.

13 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 378-379; VI, 216, 260, 313-315; IX, 383.

14 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 378-379; VI, 216, 260, 313-315; IX, 383. İslam dininin insanlara sunmuş olduğu din özgürlüğünün dört temel unsuru vardır. Bunlar şunlardır: (1) İman etme hürriyeti: İnsanların istedikleri dini serbestçe seçebilmeleri, (2) İbadet etme (amel) hürriyeti: inandıkları dinin emir ve yasaklarını özgürce yerine getirebilmeleri, (3) Tebliğ etme hürriyeti: dinin eğitim ve öğretimini serbestçe yapabilmeleri ve inancını yayabilmeleri, (4) Cemaat oluşturma: sosyal birlik kurabilmeleri (Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yay., İstanbul 2003, s. 15).

yaşama hususunda özgür ve rahat bir ortam sağlamak, bunu engellemeye yönelik baskı, zulüm ve işkenceleri ortadan kaldırmak için müşriklere karşı aynı ile mukabele edilmesi şartıyla savaşa izni vermiştir. Buna göre savaşın sebebi, müşriklerin inkârları değil insanlara inançları sebebiyle uyguladıkları baskı ve işkenceleridir.

c. Savaşın asıl hedefi ebedi kurtuluşu sağlamak olduğu için savaşa en son çare olarak başvurulmalıdır.

Mâtürîdî'ye göre kâfirlere karşı savaşın bir diğer gerekçesi de savaşın kendilerini ebedî kurtuluşa ve nimetlere ulaştıracak olmasıdır. Yani İslam'ı kabul etmek suretiyle hidayete erecek olmalarıdır. Bu anlamda o, savaşı kâfirlerin hidayet bulup, ebedî kurtuluşa ve nimetlere ulaşacakları bir araç olarak değerlendirir. İşte bu nedenle kâfirlere karşı savaşı zorunlu olarak görür. Ancak ona göre savaşa en son aşamada müracaat edilmelidir. Çünkü savaşın asıl hedefi karşı tarafın ebedî kurtuluşunu sağlamaktır. Bu nedenle kâfirlerle savaşmadan önce bütün aklî ve naklî delillerle kendileri ikna edilmeye çalışılmalıdır. Ancak bu aşamada onları delilleri düşünmekten alı koyan ve bunları kabul etmelerini engelleyen bir durum söz konusu olursa, işte bu durumda o engelleri ortadan kaldırmak için son çare olarak savaşa başvurulur. Bu esnada karşı taraf cizye vermeyi kabul ederse, oldukları hal üzere bırakılır. Böylece onlar engeller ortadan kaldırıldığı yani gerekli din ve düşünce özgürlüğü sağlandığı için kendilerine sunulan delilleri düşünüp davet edildikleri şeyi kabul etmiş olurlar. Bu da onların ebedî kurtuluşlarına vesile olmuş olur.¹⁵

d. Kâfirlerle yapılan savaş münafıkları ortaya çıkarması bakımından gereklidir.

Mâtürîdî, Müslüman olduğunu iddia eden ama gerçekte böyle olmayan kimseleri (münafıkların) ortaya çıkarmak için kâfirlerle savaşı gerekli görür. Çünkü hakiki Müslümanlar, sözde Müslüman olduğunu iddia eden kimselerin (münafıkların) iç yüzlerini bilememektedirler. Ancak savaş kararının alınmasıyla bu kimseler bir nevi imtihan edilmekte, imanlarında samimi olup olmadığı denenmektedirler. Mâtürîdî, Müslüman olduklarını dile getirmelerine rağmen bu kimselerin imtihan edilmeleri gerektiğine yönelik bu görüşünü el-Mümtehine 60/10. ayetiyle temellendirmeye çalışır. Ona göre ayette kendilerine mümin kadınlar denildiği halde “Onları imtihan

15 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, ss. 341-342.

edin" ifadesiyle imtihana tabi tutulması emredilmiştir. Bu nedenle onlar, imanlarının hakikati ortaya çıksın diye imtihana tabi tutulmuşlardır. Aksi takdirde ayette geçen imtihanın bir anlamı olmazdı.¹⁶

e. Kadınlar dinî tercihte erkeklere tabi oldukları için kâfir kadınlarla değil kâfir erkeklerle savaşılır.

Karşı tarafın kadınlarla ilgili itirazlarına gelince; Mâtürîdî'ye göre kadınlar erkeklere tabidirler ve onların hizmetindedirler. Bu nedenle kadınlar dinî tercih noktasında erkeklere tabi olurlar. Bu gerçek karşı taraf dahil herkes tarafından bilinen bir durumdur. Buradan hareketle Mâtürîdî, erkeklerin Müslüman olmaları durumunda kadınların da Müslüman olacaklarını, bu nedenle kadınlarla savaşmaya gerek olmadığına dikkat çekerek bu yöndeki itirazları cevaplamaya çalışmıştır. Dolayısıyla ona göre kadınlar her ne kadar kâfir olsalar da dinî tercih noktasında erkeklere tabi oldukları için kendileriyle savaşılmamıştır.¹⁷ Bu nedenle onlardan cizye de alınmamıştır. Çünkü Allah Teâlâ, kendisiyle savaşılan kişiden cizye alınmasını emretmiştir. Bu sebeple Müslümanlara karşı doğrudan savaşan ve düşmanlık yapanların dışında kadın, çocuk ve yaşlılarla savaşılmadığı için kendilerinden cizye alınmamıştır. Mâtürîdî, bu görüşünü Hz. Ömer'in konuyla ilgili uygulamasını örnek göstererek temellendirir. Bu çerçevede Hz. Ömer ve diğer halifelerin kadın ve çocuklardan cizye almadığına dikkat çeken Mâtürîdî, Hz. Ömer'in komutanlarına şunu emrettiğini nakleder: "Sizinle savaşmayanla savaşmayın, çocukları ve kadınları öldürmeyin, akıl baliğ olandan başkasını da öldürmeyin". Ayrıca Hz. Ömer'in cizye alınmamasıyla ilgili olarak vergi memurlarına şu talimatı verdiğini de nakleder: "Cizyeyi kadınlar ve çocuklar dışındaki kimselerden alın". Yine bu bağlamda Mâtürîdî, Hz. Ömer'in, ordu komutanlarına akıl baliğ olmayanlardan cizye almamalarını emrettiğine ilişkin çeşitli rivayetleri de naklederek, bu yöndeki itirazlara hem akli hem de nakli deliller kullanmak suretiyle cevap vermeye çalışır.¹⁸

f. Cizye vergisi maddi kazanç sağlamak için alınamaz, savaş gerekçesi de olamaz.

Mâtürîdî, cizye vergisiyle maddî bir kazanç elde etmek gibi bir amaç taşımadığı; aksine bu uygulamayla kâfirlerin can ve mal güvenliği ile din ve vicdan özgürlüğünün garanti altına alındığı gibi hususlara temas

16 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VIII, ss. 199-200

17 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, ss. 330-331.

18 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, ss. 337-338.

ederek, cizyenin iddiaların aksine gerçekte kâfirlere yönelik birçok faydası bulunduğunu söyler. Bu çerçevede Mâtürîdî, kâfirlerin İslam'ı kabul etmemeleri durumunda cizye vermek suretiyle kendi inançları üzerine güvenli şekilde yaşayabileceklerini söyler. Mâtürîdî için kâfirlerden alınan cizye vergisi İslam'ın yayılmasında da önemle rol oynar. Bunun en önemli sebebi cizyenin kâfirlere İslâm'ı daha yakından tanıma fırsatı sunacak bir ortamı sağlayacak olmasıdır. Çünkü kâfirler cizye vermeyi kabul ederlerse İslâm'ın kanun ve hükümlerini bizzat yakından görecekler ve bu sayede İslâm dinine rağbetleri artacaktır. İşte kâfirlerin cizye alınmak suretiyle inançları üzerine bırakılmaları bu sebeplerden dolayıdır. Yoksa iddia edildiği üzere kâfirlerden alınan cizye, dünyalığa rağbet/tamah etme ya da maddi kazanç sağlama anlamına gelmez.¹⁹

Diğer taraftan Mâtürîdî, cizyenin maddî kazanç sağlamaya yönelik bir uygulama olmadığını ispat etmek için, gerek Ehl-i Kitap mensuplarına gerekse Mecûsîlere cizye konusunda pek çok kolaylık tanındığına dikkat çekmiş ve bunları tarihten örnekler vererek ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu çerçevede Mâtürîdî, kadınlar, çocuklar ve savaşıyor durumda olmayan yaşlıların yanı sıra güçsüz ve fakir olan kişilerden de cizye alınmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî açısından şayet cizye ile maddi kazanç sağlamak amaç olsaydı hiç şüphesiz tüm bu sayılan zümrelerden mutlaka cizye alınırdı.²⁰ Diğer taraftan ona göre cizye miktarı eşitlik ve adalet prensibine göre belirlenmiş, bu anlamda zimmîlerin hepsinden eşit olarak alınmamış; kendilerinin ekonomik durumları dikkate alınarak cizye miktarı her bir kimse için ayrı ayrı tespit edilmiştir.²¹ Dolayısıyla cizyedeki bu uygulama zimmîlerin ekonomik durumu ne olursa olsun ödemek zorunda oldukları bir vergi olarak uygulanmadığını göstermektedir. Ayrıca ister Ehl-i kitap olsun ister Mecûsî olsun, bir kimse İslâm'ı tercih ettiği takdirde kendisinden cizye de alınmaz. Bu noktada Mâtürîdî, İslâm'a giren bir kimseden cizye alınamayacağına dair Hz. Ömer'in "İslâm'da kurtuluş vardır. Bunu yaparsa kendisinden cizye kaldırılır" sözünü nakleder. Yine konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in "Müslümana cizye yoktur"²² dediğini rivayet ederek bu görüşünü temellendirmeye çalışır.²³ Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre

19 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 330, 341.

20 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 337-338.

21 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 335-336.

22 Tirmizî, *Sünen*, Zekât: 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 223

23 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 339-340.

kendilerinden alınan cizye sayesinde zimmîler, gerek canları ve mallarının korunması gerekse inanç ve dini merasimlerde özgür olmaları hususunda garanti altına alınacaklar ve bu suretle Müslümanlarla birlikte güven içinde yaşama imkânı elde etmiş olacaklardır. Böylece İslâm'ın inanç ve hükümlerini kendi dinlerinininkine kıyasla daha üstün olduğunu ve kendilerine tanınan bu özgürlük sayesinde İslâm dininin yüceliğini anlayıp, onu tercih edeceklerdir.

g. İslam'ın cizye uygulaması kâfirlerin inançlarını onaylamak ve onlardan maddi kazanç sağlamak anlamına gelmez.

Mâtürîdî'ye göre Gayr-i Müslime yönelik cizye uygulaması onların ne inkârlarına razı olmak ne de mallarını almak için onlara karşı savaşmak anlamına gelir. Aksine onları olduğu hal üzerine bırakmak yani inançlarına göre özgürce yaşamalarına müsaade etmek anlamına gelir. Bu durum tıpkı her nefis üzerine ölüm yazıldığı halde seçtikleri yoldan (inançtan) razı olunmasa da benimsedikleri farklı dinler üzerine kalmalarına müsaade edilmesi, yaşamalarına izin verilmesi gibidir.²⁴

h. Kâfirlere karşı yapılan/yapılacak savaş bazı durum ve şartlarda rahmet olarak değerlendirmek gerekir.

Mâtürîdî, yukarıda zikredilen iddialara cevap verme saadetinde savaşta rahmet bulunduğuna dikkat çeker. Bu çerçevede o, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'i âlemlere rahmet olarak gönderdiğini ve onun ümmetinin de kıyamete kadar kalmasını istediğini, bunu gerçekleştirmek için savaşa izin verildiğini belirtir. Zira ona göre inkârcularla yapılacak olan savaşta Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğine dair bir takım deliller vardır. Mâtürîdî, bu görüşünü ispat etmek için peygamberlerin mucizeleri ve Allah-u Teâlâ'nın bu mucizelerle ilgili belirlemiş olduğu hükümler üzerinde durur.

Bu hususta Mâtürîdî, mucize talebinde bulunan kimselerin, istedikleri mucize gerçekleşir de onlar buna iman etmezler ise sünnetullah (Allah'ın hükmü) gereği dünyada helak olacaklarını belirtir. Bu bağlamda o, Semud kavminin başına gelenleri buna örnek gösterir. Çünkü ona göre Semud kavmi peygamberlerinden mucize talebinde bulunmuşlar hem de isteklerine göre gerçekleşmesine rağmen bu mucizeleri yalanlamışlardır. Bunun sonucunda da sünnetullah gereği helak olma ile cezalandırılmışlardır. Mâtürîdî, bu görüşünü

24 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 341.

el-İsrâ 17/59. ayetini delil göstererek temellendirmeye çalışır. Bu bağlamda o, Allah-u Teâlâ'nın, inkârcıların Hz. Peygamber'den isteyip durdukları mucize taleplerini "Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu. (Nitekim) Semud kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz."²⁵ ayetiyle reddettiğini söyler. Ona göre bu ayet Mekkeli müşriklerin istedikleri mucizelerin gönderilmeme sebebini açıklar. Şöyle ki; Şayet Hz. Peygamber onların istedikleri mucizeleri göstermiş olsaydı, onlar inanmamakta inat edecekler ve sonuçta topluca helak olacaktı. Hâlbuki Allah-u Teâlâ, Hz. Muhammed'i âlemlere rahmet olarak göndermiş, ümmetini de kıyamete kadar kalmasını istemiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre savaşı da bu açıdan değerlendirmek gerekir. Zira Mekkeli müşriklerin istedikleri mucizelerin kendilerine gösterilmemesi onların topluca helak olmalarını engellemiştir. Buna mukabil Müslümanlara onlara karşı savaş izninin verilmesi ise rahmete daha uygun düşmüştür. Çünkü yapılan savaşlarda toplu helak olma değil birkaç kişinin ölmesi söz konusudur. Ayrıca bu savaş sayesinde iman etmek isteyenlere uygulanan baskı ve engeller kaldırılacak ve bu sayede birçok insan iman ederek ahiret mutluluğunu kazanmış olacaktır. Dolayısıyla kâfirlere karşı yapılan savaşlara bu açıdan bakıldığında savaşta rahmet olduğu ve bunun hikmete daha uygun düştüğü görülecektir.²⁶

Yine bu bağlamda Mâtürîdî, savaşın âlemlere rahmet olduğuna dair birtakım delillerin olduğuna dikkat çekerek, bunları izah etmeye çalışır. Örneğin ona göre inkârcılar dünya sevgisi ve şehvetlerinden dolayı Hz. Muhammed'e iman etmiyorlardı. Çünkü dünya sevgisi ve şehvetleri onları Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna dair delil ve mucizelerini düşünmekten alıkoymuştu. Savaşta ise, onların dünyaya olan düşkünlüklerini azaltan ve Hz. Peygamber'in hak olduğuna ilişkin delilleri düşünmeye zorlayan bir durum söz konusudur. İşte bu durum onları Hz. Peygamber'i tasdik edip, iman etmeye sevk edecektir. Dolayısıyla kâfirlere karşı yapılan savaş bu bakımdan değerlendirildiğinde onlar için bir rahmet olduğu anlaşılır.²⁷ Kaldı ki Mâtürîdî'ye göre onlarla yapılan savaşta kendilerinden intikam alma durumu da söz konusu değildir. Aksine savaşta Allah'a ve

25 el-İsrâ, 17/59.

26 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVII, s. 225.

27 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVII, s. 226.

resulüne davet bulunmaktadır. Şayet onlar buna iman ederlerse hem ebedi cezadan kurtulurlar hem de büyük bir sevap kazanırlar. Böylece savaş kendileri için ceza değil rahmet olur.²⁸

Mâtürîdî'ye göre savaşın rahmet kılınmasının bir diğer sebebi de şudur. Sayıca az olmaları ve Allah'a ibadet etmemiş olmaları nedeniyle bedenleri zayıf düşmelerine rağmen Müslümanlar, sayıca çok olan ve bedenleri güçlü olan Müşriklere karşı galip gelmiştir. Bu galibiyet de Müslümanların kendi gayretleri veya hilelerle değil Allah-u Teâlâ'nın kendilerine yardım etmesiyle elde edilmiştir. Dolayısıyla müşrikler bu gerçeği yani Allah'ın Müslümanlara olan yardımını görmüş olacaklardır. Böylece müşrikler Müslümanların hak üzere olduklarını anlayacak ve gerçeği (İslam'ı) kabul edecekler, bu sayede sevaba ve güzel bir sonuca/ebedî kurtuluşa kavuşacaklardır. Bu bakımdan savaş, müşrikler için yaptıkları kötü işlere karşı bir ceza değil, aksine onlar için bir rahmet olarak değerlendirmek gerekir.²⁹

Mâtürîdî bu açıklamalardan sonra karşı tarafın savaşın rahmet olarak yorumlanamayacağına ilişkin şu itirazını nakleder: "Allah Teâlâ, peygamberine 'Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik'³⁰ demiştir. Oysa savaşta rahmeti terk etme söz konusudur. Bu durumda peygambere rahmet nasıl farz kılındı?"

Mâtürîdî bu itirazı çeşitli açılardan cevaplama çalışır. İlk olarak savaşta rahmeti terk etmenin söz konusu olmadığını ifade eden Mâtürîdî, müşriklere karşı yapılan savaş, rahmetin en iyi göstergesi ve en mükemmeli olarak değerlendirir. Çünkü ona göre bu savaş onları iman etmeye ve yalanlamayı terk etmeye sevk edecektir. Bu sayede onların mertebeleri ve dereceleri yükselecek ve mükâfatları dünya ve ahirette büyük olacaktır.³¹

Mâtürîdî, bu itiraza karşı verilebilecek diğer bir cevap ise savaşta rahmetin olduğunu gösteren hüccetin/delilin öldürmede değil savaşta olmasıdır. Çünkü ona göre eğer müşrikler savaştan korkarlarsa yalanlamayı terk ederek davetçinin davetine icabet edeceklerdi. Nitekim Muhammed ümmetinin üzerine savaş farz kılınmadan önce kâfirler tek tek bu dine giriyorlardı. Savaş farz olduğunda ise grup grup, kabile kabile girmeye başlamışlardı. Çünkü

28 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVI, s. 208.

29 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVI, s. 208.

30 el-Enbiyâ, 21/107.

31 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVI, s. 208.

onlar öldürüleceklerini anlamasaldı savaşmaktan korkmayacaklardı. Korkmayınca da davete icabet etmeyeceklerdi. Bu nedenle savaşta öldürmenin caiz olması zarurete binaen olmuştur. Bir diğer ifadeyle savaş esnasında öldürme, ölüm korkusunun yerleşmesi için meşru kılınmıştır. Bu açıdan kâfirlerle yapılan savaşta rahmetin terki söz konusu değildir. Mâtürîdî, bu görüşünü temellendirmek için “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”³² mealindeki kısas ayetini delil olarak gösterir. Çünkü ona göre kısası uygulamada yaşatmayı yok etme değil nefsi yok etme esastır. Fakat buradaki yaşatmayı şu şekilde anlamalıdır: katil arkadaşını öldürmekle kendini de öldüreceğini düşünür. Bu düşünce kendisini öldürme eyleminden alıkoyar. Bunda bütün canları yaşatma söz konusudur. Dolayısıyla kısas dış görünüşü itibariyle öldürmeye yol açsa bile hakikatte yaşatmaya vesile olmaktadır. Aynı şekilde kâfirler, davete icabet etmemekle öldürüleceklerini düşünecekleri için davete icabet edeceklerdir. Bu durumda öldürme, dış görüntüsüyle rahmete aykırı gibi görünse de de hakikatte kâfirler için bir rahmettir.³³

i. Bu dünya yapılanların karşılığını görme dünyası değil sınav dünyası olduğu için insanlar bazen savaşın emredilmesiyle de imtihan edilir.

Mâtürîdî yukarıda zikredilen üçüncü iddiayı, bu dünyanın yapılanların karşılığını görme dünyası değil, sınav dünyası olduğu; bu nedenle tüm insanların el-Bakara 2/155, el-Enbiyâ 21/35 ve el-A’râf 7/168. ayetlerinde ifade edildiği üzere mallardan eksiltme, zorda bırakma ve savaşma gibi şeylerle imtihan edileceğinden hareketle cevaplamaya çalışır. Bu bağlamda Mâtürîdî, savaşı bir imtihan vesilesi olarak değerlendirir. Çünkü ona göre içinde bulunduğumuz dünya imtihan dünyasıdır. Allah-u Teâlâ, dilediğini savaşla, dilediğini malını almakla, dilediğini de bunların dışında bir şeyle imtihan eder. Şayet karşı tarafın iddia ettiği gibi savaşmak kendilerine inkârları sebebiyle karşılık vermek olsaydı, bütün kâfirleri aynı şeyle karşılaştırırdı ki, bu durumda onların cezası cehennemde ebedi kalmak olurdu.³⁴ Ancak Allah-u Teâlâ böyle yapmamış, bazen savaşı hidayete vesile kılarak, kâfirlere ebedî kurtuluşa erme imkânı sunmuştur.

32 el- Bakara, 2/179.

33 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XVI, s. 209.

34 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. VI, ss. 330-331.

Mâtürîdî'ye göre imtihanlar iyi-kötü, hayır-şer gibi toplumdan topluma, insandan insana farklılık arz ettiği gibi İslâm'a davet etmede de kullanılacak yöntemler de aynı şekilde farklılık arz eder. Kimi zaman el ile kimi zaman dil ile kimi zaman da oldukları hal üzere bırakılarak karşı taraf İslâm'a davet edilir. Mâtürîdî, bu tespiti yaptıktan sonra inkârcı toplumların durumları göz önünde bulundurularak bu üç metottan hangisi o topluma uygunsa o metodu kullanarak İslâm'a davet edilebileceğine işaret eder. Bu bağlamda o, bazı toplumlarla savaşma, bazılarını affetme, bazılarını İslâm'a davet etme, bazılarını da zilleti kabul ettirme/boyun eğdirme şeklinde farklılık arz edeceğini belirtir. Ona göre bu farklı muamelelerinin her biri için Allah indinde bir maslahat ve hikmet vardır.³⁵

Diğer taraftan Mâtürîdî, insanların dış görünüşleri itibariyle birbirine benzer olarak yaratıldığına, bununla birlikte insanlar arasında bir takım farklılıkların da olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre bu farklılıklar bazı durumlarda ve farklı imtihanlarla ortaya çıkar. Nitekim "Eğer Allah dileseydi onlardan ölç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor"³⁶ mealindeki ayet de bu gerçeği ifade eder. Zira Mâtürîdî'ye göre ayette, insanların bir kısmı, diğerleri ile savaşmaları gibi çeşitli imtihanlarla deneneceğine işaret edilmektedir. Örneğin hakkı tasdik edeni, hakkı inkâr edenden; hakkı kabul edeni, batılı kabul edenden; uyumlu olanı uyumsuz olandan; hakiki anlamda iman edeni, şüphe ile iman edenden ayırt edilebilmesi ancak çeşitli bela ve imtihanlar vesilesiyle gerçekleşir. Nitekim el-A'râf 7/168, el-Enbiyâ 21/35 ve Mülk 67/2. ayetlerinde de buna işaret edilmektedir. Mâtürîdî'ye göre kâfirlere karşı savaşmak gibi bir durum söz konusu olmasaydı, bunun yerine Allah-u Teâlâ, düşmanlarına karşı dostlarına/Müslümanlara yardım etmiş olsaydı, bu durumda kâfirlerin, Allah'ı birlemeleri ve peygamberini tasdik etmeleri kaçınılmaz olacaktı. Yani onların imanını kendi özgür iradeleriyle değil buna mecbur kaldıkları için gerçekleştirmiş olacaktı. Çünkü bu kimseler, Müslümanlara muhalefet ettikleri (Allah ve resulünü inkâr ettikleri) için helak edileceklerini anlayacaklar, bu nedenle Müslümanlara muhalefet etmeyeceklerdi. Helak ve yok olma korkusuyla onlarla uyum içerisinde olacaklardı. Bu durum sınav ve imtihanı ortadan kaldırır. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre savaş ve bunun gibi durumları birer imtihan vesilesi olarak değerlendirilmelidir.³⁷

35 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 342.

36 Muhammed, 47/4.

37 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XIII, s. 389.

Mâtürîdî Âl-i İmrân 3/140. ayetini de bu bağlamda anlaşılması gerektiği söyler. Ona göre ayette geçen “İşte günleri insanlar arasında döndürür dururuz.” ifadesi insanların çeşitli bela ve musibetlerle imtihan edileceğini ifade eder. Buna göre müminlerin kâfirlere karşı savaşarak mücadele etmesini Allah’ın bir imtihanı olarak değerlendirmek gerekir. Zira Allah-u Teâlâ, “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz.”;³⁸ “Biz onları yeryüzünde parça parça topluluklara ayırdık. Onlardan iyi kimseler vardır. İçlerinden öyle olmayanları da vardı. Belki dönüş yaparlar diye de onları güzellikler ve kötülükler ile sınadık.”³⁹ ayetlerinde belirttiği üzere müminleri bazen zaferle bazen de mağlubiyetle imtihan eder. Mâtürîdî’ye göre eğer Allah-u Teâlâ, zafer ve galibiyeti her zaman müminlere vermiş olsaydı; bu durumda inkâr edenler, devletin ve zaferin devamlı olarak müminlerin olduğunu görecekle, mağlup ve helak olacakları endişesiyle İslâm’ı seçmiş olacaktı. Onların bu şekilde imanları ise ihtiyarî değil mecburî ve zoraki iman olacaktı. Diğer taraftan eğer zafer ve galibiyet her zaman inkâr edenlerin olsaydı, bu durumda inkârcılar kendilerinin hak üzere olduklarını düşüneceklerdi. Bu da onları İslâm’a girmekten engellemiş olacaktı.⁴⁰ Dolayısıyla tüm bu sayılanlar bir sınavdır ve bunun olması da Allah Teâlâ’nın hikmetinin bir sonucudur.⁴¹

2. Mâtürîdî’ye göre kılıç zoruyla Müslüman olan kişi, hakikatte Müslüman olmasa da onun Müslümanlığına itibar edilmeli ve kendisine Müslüman muamelesi yapılmalıdır.

Öncelikli olarak şunu ifade edelim ki, Mâtürîdî’ye göre inkâra zorlanan kişi kalben inkâr etmediği sürece dili ile inkârı zikretse bile o kişi mümin kabul edilir. Zira Allah-u Teâlâ, Nahl 106. ayetinde de işaret edildiği üzere iman ve inkârın aslını (yerini) dil ve diğer azalar değil de kalp olarak belirlemiştir. Çünkü diğer organlara zorlamayla müdahale edilebilir. Kalbin durumu ise bundan farklıdır. Ona dışarıdan müdahale söz konusu olamaz. Hiçbir kimse kalbi dışarıdan müdahale ile etkisi altına almaya güç yetiremez. İşte kalbin böyle bir özelliğe sahip olması ve iman ile inkârın asıl yeri olarak belirlenmesi Allah-u Teâlâ’nın kullarına bir fazlı ve nimetidir. İşte bu nedenle inkâra zorlanan kişi, kalbiyle değil de diliyle inkâr etse o yine de mümindir. Bunun aksine kişi diliyle değil de kalbiyle inkâr ederse bu durumda kâfir olur.⁴²

38 el-Enbiyâ, 21/35.

39 el-A’raf, 7/168.

40 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 432; XVI, 205 vd.

41 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. VI, s. 330; VI, 342.

42 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. VIII, ss. 199-200.

3. Mâtürîdî'ye göre savaşta Ehl-i Kitap ve Mecûsîler ile müşriklere farklı hükümler uygulanır.

Mâtürîdî'ye göre İslam'ın savaş hukukunda Ehl-i Kitap ve Mecûsîlere nispeten müşriklere farklı hükümler uygulanır. Onun konuyla ilgili açıklamalarını iki madde de şu şekilde özetleyebiliriz:

a. Ehl-i Kitap ve Mecûsîler cizye vergilerini ödemeleri şartıyla kendi dinleri üzerine özgürce yaşayabilir veya tercihini İslam'ı seçmekten yana kullanabilir. Bunları tercih etmede özgürdüler.

Mâtürîdî, ilk olarak Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden cizye kabul edilip edilemeyeceği konusuna değinir. Ona göre iki inanç mensuplarından cizye vergisi alınır. Bu sayede onların can ve mal güvenliği garanti edilmiş olur. Mâtürîdî, Ehl-i Kitap kabul ettiği Yahudi ve Hıristiyanlardan cizye alınması ve dinleri üzere serbest bırakılması konusunda İslâm âlimlerin ittifak ettiklerini,⁴³ fakat Mecûsîler hakkında ihtilafa düştüklerini söyler. Ona göre hem Hz. Peygamber döneminde hem de dört halife döneminde Mecûsîlerden cizye alınmıştır. Onların bu uygulamaları kendilerinden cizye alınabileceğine delalet eder.⁴⁴ Kendilerinden cizye alınma sebebi ise et-Tevbe 9/29. ayetinin bir gereği değil de Hz. Peygamber'den nakledilen "Arap (müşrikler)'tan bir şey kabul edilmez, Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden cizye kabul edilir" hadisinin hükmü gereğidir. Ayrıca sahabe uygulaması da bu yönde olmuştur.⁴⁵ Mâtürîdî, bu görüşünü temellendirmek için tarihî verilere müracaat eder ve konuyla ilgili çeşitli rivayetleri ve bu yöndeki uygulamaları ayrıntılı olarak nakleder.⁴⁶ Daha sonra o, dört halifenin onlardan cizye almalarını ve seleften hiçbir kimsenin de bu uygulamaya itiraz etmemelerini delil göstererek görüşünün haklılığını ortaya koymaya çalışır.⁴⁷ Bu açıklamalardan hareketle Gayr-i Müslimden cizye alınması hususunda Mâtürîdî'nin görüşünü, "Kur'an'ın tasrihiyle Ehl-i Kitaptan, sünnetin tasrihiyle de Mecûsîlerden alınır, başkalarından alınmaz", şeklinde özetleyebiliriz.

Diğer taraftan Mâtürîdî'ye göre Ehl-i Kitap ve Mecûsîler cizye vergisini ödemeleri şartıyla kendi dinleri üzere serbest kalma ya da İslâm'ı kabul etme

43 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 333.

44 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 333-334.

45 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, ss. 159, 328.

46 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 334-335.

47 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 335. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Recep Önal, *Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, Emin Yay., Bursa 2013, ss. 93-115.

arasında bir tercih yapma hakkına sahiptirler. Mâtürîdî, bu görüşüne delil olarak “Dinde zorlama yoktur”⁴⁸ ifadesiyle her iki inanç mensubunun da din konusunda zorlanamayacağı kastedilmiştir, şeklinde yapılan yorumu nakleder ve bu kimselerden cizyenin kabul edilebileceğine, dolayısıyla din konusunda onlara hiçbir zorlamanın yapılamayacağına dikkat çeker. Ancak ona göre aynı durum Arap müşrikleri için söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber “Arap’tan (Arap müşriklerinden) İslâm veya kılıçtan birini seçinceye kadar bir şey kabul edilmez. Ancak Ehl-i Kitap ve Mecûsîler’den cizye kabul edilir” buyurmak suretiyle Ehl-i Kitap ve Mecûsîlere cizye vermeyi kabul etmeleri durumunda inançlarını terk etmeleri konusunda baskı yapılamayacağını, ancak müşriklerin bu hükme dâhil olmadıklarını belirtmiştir. Buna göre Arap müşrikleriyle İslâm’ı kabul edinceye kadar savaşılmaması gerekir.⁴⁹

b. Arap Müşriklerinden cizye kabul edilmez. Onlara İslam’ı veya savaşı tercih etmenin dışında bir seçenek de sunulmaz.

Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere Mâtürîdî, Ehl-i Kitap ve Mecûsîleri Arap müşriklerinden ayrı değerlendirmiştir. Bu anlamda onlara tanıdığı din özgürlüğünü Arap müşriklerine tanımamış, kendilerinden cizyenin kabul edilmeyeceğini belirterek Müslüman oluncaya kadar onlarla savaşılmaması gerektiği söylemiştir.

Bununla ilgili bir itiraz gelebileceğinin farkında olan Mâtürîdî, “Kâfir olan Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden cizye alınıyorken, kâfir olan Arap müşriklerinden neden cizye kabul edilmiyor, bunun sebebi nedir?” şeklinde bir itirazda bulunabileceğini belirtir.⁵⁰

Daha sonra bu yöndeki itirazları çeşitli açılardan ele alarak aklî ve naklî delillerle cevaplandırmaya çalışır. İlk olarak o, Arap müşriklerinin uğruna savaşacakları bir dinleri, işlerini idare etmesi için danışacakları bir (ilahî) kitapları olmadığına dikkat çeker. Çünkü Mâtürîdî’ye göre Arap müşrikleri, kabileleri için savaşan ve kabilelerinden yardım alan bir topluluktur. Ayrıca inandıkları ve başkalarını delillerle davet edecekleri bir dine sahip değildirler. Halbuki onlar dışındaki kafirlerin (Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerin) takip ettikleri bir dini, güvendikleri bir asılları (dinî geçmişleri) vardır. Dolayısıyla dinî konulara aşınadırlar ve bu nedenle onlar delil getirmek suretiyle insanlarla

48 el-Bakara, 2/256.

49 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 159; VI, 331.

50 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. VI, s. 331.

dinî tartışmalarda bulunabilirler. Mâtürîdî'ye göre bu açıdan bakıldığında dinî konularda Ehl-i Kitap ve Mecûsîlere karşı delil getirmek ve onlarla tartışmak mümkünken, Arap müşrikleri için böyle bir durum söz konusu değildir. Arap müşriklerinden değil de diğer din mensuplarından cizye alınmasının temel sebebi budur. Yani müşrikler insanları davet edecekleri bir dini ve bu yönde kullanacakları delilleriolmadığı için kendileriyle savaşılmaması gerekli kılınmıştır. Bu nedenle de onlardan cizye alınmasına müsaade edilmemiştir.⁵¹

Mâtürîdî'ye göre bunun bir diğer sebebi de Arap müşriklerinin işlerini temellendirmek için müracaat edecekleri dinî önderlerinin olmamasıdır. Halbuki siyasî, sosyal ve malî gibi bütün alanlarda olduğu gibi dinî konularda da yapılması gerekenlerin yürütülebilmesi için bir öndere ve lidere ihtiyaç vardır. Fakat Arap ile müşrikleri bundan yoksundurlar. Ayrıca dinî konularda bir geleneği (atalarını) takip etmişler ve sadece kabileleri için savaşmışlardır. Bu nedenle onlar gerçekte yaratılışın dışına çıkan bir geleneği (atalarının batıl yolunu) takip etmekten başka bir şey yapmamışlardır.⁵² Hâlbuki onların dışındaki Ehl-i Kitap ve Mecûsîler ise, mezheplerini dinlerinin emirlerine göre tesis etmişlerdir. Bu nedenle onlar boyun eğerse –isyan etmeleri dışında oldukları hal üzere bırakılırlar. Yani itaat etmeleri şartıyla kendilerine dinlerine göre yaşamalarına izin (eman) verilir, düşünüp öğüt almaları için onlara savaş açılmaz. Halbuki Arap müşriklerinin kendi örf ve adetlerini uygulamaktan ve atalarını taklit etmekten başka bir özelliği yoktur. Bu durumda olan kimsenin düşünecek başka bir şeyi olmadığı yani atalarını taklit edip, gelenekle hareket ettikleri için kendilerine düşünme mühleti verilmez.⁵³ (Din ve mezhepler tarihi) kitaplarında da her bir dinî grup ve mezheplerinden söz edilirken, Arap müşriklerinin bilinen hiçbir dinî mezhebi olmadığı için bu konuda hiçbir bir malumat verilmemiştir. Bu tespiti yaptıktan sonra Mâtürîdî, işlerini geleneklere göre yürüttüklerini tekrar hatırlatarak geleneklerin sadece savaş ve çarpışma sonucu terk edilebileceğine dikkat çeker. Buradan hareketle Mâtürîdî, Arap müşriklerinin ancak kendileriyle savaşılmaması durumunda geleneklerini terk edeceklerini, bu sebeple onlarla savaşıldığını söyler.⁵⁴

Mâtürîdî'ye göre bu durum herhangi bir dini mezhebe bağlı olanlar için söz konusu değildir. Çünkü onlar mezheplerini birtakım deliller üzerine inşa

51 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 331.

52 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 343-344; c. XII, ss. 291-293.

53 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 343.

54 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 344.

ederler. Bu sebeple onlar oldukları hal üzere bırakılır ve kendilerine karşı deliller getirmek suretiyle mücadele edilir. Ancak onlara bu özgürlüğün verilmesi zimmeti ve anlaşmayı kabul etmeleri şartıyla sağlanır. Bu çerçevede Mâtürîdî, her mezhep sahibinin, mezhebinde İslâm'ı kabul etmeyi sağlayacak bir şeyi/delili bulabileceğine dikkat çeker ve kendileriyle yapılan sözleşme sayesinde onların kendi mezhebinde İslâm'la ilgili bir gerçeğe ulaşmalarının mümkün olduğunu söyler.⁵⁵

Görüldüğü üzere Mâtürîdî'nin müşriklere karşı sert tavır takınmasının temel sebebi olarak akla ve tefekküre verdiği önemi söyleyebiliriz. Çünkü ona göre insanı hakikate ulaştıracak tek yol taklit değil vahiy ve akıldır. Bu nedenle Mâtürîdî, taklitçi zihniyete sahip olanların mazur görülemeyeceğini önemle vurgulamıştır.⁵⁶

Mâtürîdî'nin bu açıklamalarında hareketle diyebiliriz ki; Müslüman toplumda yaşayan Ehl-i Kitap ve Mecûsîler cizye vermek şartıyla inançları üzerine herhangi bir baskıya maruz kalmadan özgürce yaşayabilirler. Çünkü onların inançlarındaki yanlışlıklar deliller anlatılarak düzeltilebilir. Böylece onlar gerçeği görerek Müslüman olabilirler. Bunun olması mümkündür. Buna karşılık müşriklerin inançlarını düzeltmek daha zordur. Bu zorluğun sebebi, onların sağlam deliller kullanarak inançlarını çok iyi savunmaları değil, din konusunda atalarını körü körüne taklit etmeleri ve dinî işlerini nakil ve akla göre değil örf ve adetlerine göre yapmalarındır.

Mâtürîdî'ye göre, Arap müşrikleriyle savaşılmasının bir diğer sebebi de, kendilerine kendi içlerinden bir peygamber gönderildiği takdirde ona iman edip yardım edeceklerine dair daha önceden söz vermelerine rağmen, bu sözlerini tutmamış olmalarıdır. Bu nedenle verdikleri sözleri yerine getirinceye kadar onlara karşı savaşılması gerekli görülmüştür. Mâtürîdî'ye göre "Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi"⁵⁷ mealindeki ayet bu duruma işaret etmektedir. Zira ayette müşriklerin daha önceden kendilerine gönderilecek olan peygambere yardım edeceklerine dair söz verdikleri açıkça ifade edilmektedir.⁵⁸ Ancak onlar, kendilerine uyarıcının gelmesine rağmen ve el-En'âm 6/109. ayetinde ifade

55 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 344.

56 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev.: Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara 2009, ss. 3-4.

57 el-Fâtır, 35/42.

58 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 331.

edildiği üzere istenilen mucizenin de gösterilmesine rağmen o uyarıcıya iman etmediler. Bu sebeple müşriklerle verdikleri sözleri yerine getirinceye kadar savaşılmıştır. Bununla birlikte Allah Teâlâ, En'âm 6/110. ayetinde işaret ettiği üzere dilediği kimselerin dışındakilerle ilgili iman edeceklerine dair bir beklenti içerisinde olunmaması gerektiğini belirtmiştir.

Çünkü Mâtürîdî'ye göre, söz konusu ayette iki temel hususa dikkat çekilmiştir. Birincisi, yukarıda ifade edildiği üzere müşriklerinin iman etmeleri konusunda Müslümanların herhangi bir beklenti içerisinde girmemeleri; ikincisi onların dışında kalan Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden cizye kabul edilerek, kendilerine Müslümanlar arasında yaşamalarına fırsat verilmesidir. Çünkü onlar, bu sayede delilleri Müslümanlardan duyacaklar, Hz. Peygamber'in övülmüş fiillerini ve getirdiği güzel ahlakını görme imkânı elde etmiş olacaklar ve bunun sonucunda da iman edecekler. Arap müşrikleri ise ahitlerini devamlı bozdukları için onlarla bir anlaşma yapılmamıştır.⁵⁹ Bu nedenle el-Fetih 48/16. ayetinde ifade edildiği üzere Arap müşrikleriyle ahitlerini yerine getirinceye kadar savaşılacaktır.⁶⁰ Ayrıca onlar, daha önce zikredildiği gibi dinî işlerde geçmişi taklit edip, geleneklere göre hareket etmeleri, bunun yanı sıra kendilerine gösterilse bile mucizelere inanmayacak olmaları sebebiyle Allah Teâlâ, iman edinceye kadar da onlarla savaşılmasını Müslümanlara farz kılmıştır.⁶¹

Mâtürîdî, el-Kâfirûn suresini de bu bağlamda değerlendirir. Çünkü ona göre bu sûre, küfürde ısrar edip hiçbir zaman iman etmeyecek olan, haddi aşmış inatçı kimseler hakkında inmiştir. Gerçekte de durum böyle olmuş, surede bahsedilen kâfirler iman etmemiş ve küfür üzere ölmüşlerdir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ, Müslümanlardan kâfirlerin iman edeceklerine dair beklenti içerisinde girmemelerini, bu konudaki arzu ve isteklerinden vazgeçmelerini istenmiştir.⁶²

Mâtürîdî'ye göre bunun bir diğer sebebi de Arap müşriklerinin sayıca diğer din mensuplarından daha az olmasıdır. Buna göre Arap müşrikleriyle savaşmak daha kolay ve Müslümanlara zararı daha az olacaktır. Arap Müşriklerinin dışındaki kâfirler (Ehl-i Kitap ve Mecûsîler) ise sayıca daha çoktur ve yeryüzünün farklı yerlerinde yaşamaktadırlar. Onlar bir araya

59 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 342-343.

60 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 331-332.

61 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, ss. 343-344

62 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVII, ss. 351-352; a. mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, ss. 73-74.

geldikleri takdirde hepsine karşı Müslümanların savaşması ve karşı gelmesi mümkün değildir. Çünkü bu kimseler, Müslümanlara karşı yapacakları bir savaşta, birbirlerine destek olup yardım edecekler, böylece sayıca Müslümanlara göre fazla olacak, bu durumda Müslümanlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Arap müşrikleri ise Ehl-i Kitaptan yardım almadıkça ayakta kalamayacak kadar sayıca azdır. Bundan dolayı onlardan cizye kabul edilmemiş, kendileriyle İslâm'ı kabul edinceye kadar savaşılmıştır.⁶³

4. Mâtürîdî'ye göre "fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın..."⁶⁴ ayetinde geçen "fitne" ifadesiyle "şirk"; "hum (onlar)" zamiriyle de "Arap müşrikleri" kastedilmiştir.

Kur'an'da birbirinden farklı pek çok anlamda kullanılan fitne kelimesi otuz dört yerde geçmektedir.⁶⁵ Konumuzla yakından ilgili olarak kullanıldığı yerler ise el-Bakara 2/191, 193, 217 ve el-Enfâl 8/39. ayetleridir. Müfessirlerin çoğunluğu bu ayetlerde geçen fitne kelimesinin "şirk ve küfür" anlamlarında kullanıldığı kanaatindedirler.⁶⁶

Mâtürîdî, el-Bakara 2/193. ve el-Enfâl 8/39. ayetlerini⁶⁷ Arap müşriklerine savaşma ya da İslam olmanın dışında bir seçeneğin niçin sunulmadığını izah etme bağlamında yorumlamıştır. Ona göre bu ayetlerde kâfirlerle Müslüman oluncaya kadar savaşılması emredilmiştir. Bunun sebebi de onların, kendileriyle savaşılmadığı sürece Müslüman olmayacaklarıdır.

63 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 332, ss. 343-344.

64 el-Bakara, 2/193; el-Enfâl, 8/39.

65 Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul 1990, s. 512.

66 Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberi, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Merkezi'l-Buhusve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, Kahire 2001, c. III, ss. 293-659; Ebü'l-Fidaîmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, tahk.: Mustafa Seyyid Muhammed v.dğr., Kahire 2000, c. II, s. 218, 288; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf*, tahk.: Halil Memûn, Dâru'l-Marife, Beyrut 2002, s. 127, 413; Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1981, c. V, s. 141; Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nâsiruddin el- Beydâvî, *Envârut-Tenzîl ve Esrârut-Te'vil*, tahk.: Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve diğerleri, Dâru'r-Reşid, Beyrut 2000, c. I, s. 173, 187; Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubi, *el-Câmi lihâkâmi'l-Kur'an*, tahk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Muesse-setu'r-Risâle, Beyrut 2006, c. III, s. 242, 427; X, 504; Ebü'l-Leys Nasr b. Ahmed Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî: Bahru'l-Ulûm*, tahk.: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006, c. I, s. 189, 201; II, 18.

67 Konuyla ilgili ayetlerin meali şöyledir: "Fitne ortadan kalkıncaya kadar ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın..." (el-Bakara, 2/193; el-Enfâl, 8/39).

Ancak burada kastedilen kâfirler, Ehl-i Kitap ya da diğer din mensupları (Mecûsîler, Sâbiîler vs.) değil, Allah'a şirk koşan Arap müşrikleridir. Zira zikredilen ayetlerde geçen "fitne" kavramı, "Allah'a şirk koşmayı" ifade eder. Bu bakımdan savaşın amaçlarından biri de şirki ortadan kaldırmaktır. İşte bu nedenle müşriklerle yeryüzünde şirk ya da şirkten kaynaklanan fitne ve sıkıntılar ortadan kalkıncaya kadar savaşılır. Çünkü bu sayede yeryüzünde hâkim olacak din şirk değil, Allah'ın dini olacaktır.⁶⁸

Ancak burada konuyla ilgili Mâtürîdî'nin dikkat çektiği bir husus oldukça önemlidir. Bu da daha önce zikredildiği üzere Arap müşrikleri dahil bütün kâfirlere karşı Müslümanlara savaşma izni, düşmanlık ve saldırganlığın en son aşamaya varması durumunda, yani bazı şartlar gerçekleştikten sonra verilmesidir. Çünkü ona göre Müslümanlara Arap müşriklerine karşı savaşma izni, risaletin ilk zamanlarında (Mekke döneminde) verilmemiştir. Zira bu dönem, akıl ve insaf yoluyla sözün ve hakkın kabul yönünün olduğu bir zaman dilimidir. Yani tebliğin ilk yılları Arap müşriklerin gerçeği görüp anlayarak iman edebilecekleri bir dönemdir. İşte bu nedenle ilk yıllarda onlara karşı savaşmaya müsaade edilmemiştir. Fakat ne zamanki Arap müşrikleri Müslümanlara işkence yapmaya, insanları inkâra zorlamaya, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları öldürmeye çalışmışlar, yurtlarından çıkarmaya zorlamışlar; işte o zaman Allah-u Teâlâ son çare olarak (Medine döneminde) Müslümanlara kâfirlere karşı savaşmalarını emrederek, savaş izni vermiştir.⁶⁹ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Mâtürîdî, Müşriklere iman etmeleri dışında savaşmaktan başka bir yol tanımamış izlemini verse de gerek onlarla gerekse diğer kâfirlerle savaşmayı belli şartlarla sınırlandırmıştır. Buna göre müşriklere karşı yapılan savaşın temel sebebi, ne onların inkâr ve küfürleridir ne de kendilerine zorla İslam'ı kabul ettirmektir. Aksine müşriklerin inananlara uyguladıkları baskı, zulüm ve eziyetlerdir. Dolayısıyla Müslümanlar, inanç ve düşüncelerin açıklanması, anlatılması ve yaşanmasına engel olan bu tür baskı ve zulümlere son vermek, kendilerine karşı düzenlenen saldırılar karşısında kendilerini korumak ve savunmak için müşriklere karşı savaşmışlardır.

Buna ilave olarak Mâtürîdî, et-Tevbe 9/6. ayetine işaret ederek Allah-u Teâlâ'nın müşriklerin Kur'an'ı işitip onun muhtevasına vakıf oluncaya kadar İslâm ülkesinde girmesine müsaade ettiğine de dikkat çekmiştir. Ona göre Allah-u Teâlâ'nın bu müsaadesi onların Müslümanlar arasında yaşamalarına

68 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 375, 377; III, 379-380; VI, 215-216; XIII, 388.

69 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, ss. 322-323; VI, 260; IX, 383.

imkân vermektedir. Bu durum karşısında onlar, Müslümanların davranışlarını, hüküm ve kararlarını görüp inceleyerek gerçeği anlamış olacaklardır. Yani kendilerine böyle bir imkân sunulmasının nedeni, Müslüman toplumunun düzenini bizzat müşahede etmek suretiyle müşriklerin iman etmeye yatkın hale gelerek ruh dünyalarının İslâm'a evet diyecek duruma gelmesi içindir.⁷⁰ Ancak burada o, müşriklerin İslâm toplumunda buldukları süre içinde şirk ve küfür inançlarını izhar etmemeleri yani inançlarını propaganda yapmamaları şartını koyar. Yani şirk ve küfür şeklinde açık bir yalanlamada bulunmadıkları sürece müşriklerin hakkı ve gerçeği anlamaları için Müslümanların arasında yaşamalarına müsaade etmiştir. Bu durumda Mâtürîdî, müşriklere din ve inanma özgürlüğü tanımakta, fakat kalplerindeki bu inançlarını ifade etme ve eyleme dönüştürme özgürlüğü tanımamaktadır. Ona göre et-Tevbe 9/5, 36, 123. ayetlerde “müşriklere karşı savaşın” şeklinde geçen ifadeler kendileriyle kalplerinde sakladıkları küfür ve şirk inançlarından dolayı değil de bu inançlarını açıkça izhar ettikleri için yani dile getirdikleri için savaşılar, şeklinde anlaşılmalıdır.⁷¹

Mâtürîdî et-Tevbe 9/123. ayetini de bu bağlamda yorumlayarak konuyu biraz daha detaylı ele alır. Ona göre bu ayette müşriklerin “necis/pis” oldukları haber verilerek bu yıldan (Hicrî 9. yıl) sonra Mescid-i Harama girmeleri yasaklanmıştır. Mâtürîdî, söz konusu bu yasağın Mescid-i Haram'ın kendisi için geçerli olmadığını yani girilmesi yasak edilen yerin zahiri anlamda Mescid-i Haram'ın olmadığını belirtir. Ona göre burada yasak edilen şey, müşriklerin Allah'tan başka şeylere (putlara) ibadet gayesi ile oraya hac için gelmeleridir. Diğer bir ifadeyle onların küfür ve şirkten ibaret olan inançlarını Mescid-i Haram'da eyleme dökmeye çalışmalarıdır.⁷² Bu noktada o, müşriklerin bu gayeleri dışında ticaret, alış veriş ve hizmet gayesi gibi başka amaçlarla bu beldeye girebileceğini belirtir.

Zira ona göre ayette Mescid-i Haram, hac ibadetinden kinaye olarak zikredilmiştir. Mâtürîdî, bu görüşünü temellendirmek için Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından hac mevsiminde Mekke'ye gönderildiği ve orada müşriklerin bir daha Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmemeleri ve o yıldan sonra (Hicrî 9. yıl) bir daha bir müşrikin Kâbe'yi haccetmemesi için ilan yaptığına dair uygulamasını delil olarak gösterir. Yine bununla ilgili

70 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 491 ; a. mlf., *Te'vîlât*, c. VI, s. 295.

71 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 492.

72 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 324.

olarak Hz. Peygamber'in "Bu yıldan sonra müşrikler bir daha Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar, ancak erkek veya kadın köle bu yasaktan istisna edilmiştir. Bazı rivayetlerde de "Ancak zimmet ehlinde herhangi bir kişi bu yasaktan istisna edilmiştir" şeklinde gelen sözünü delil getirerek, erkek ve kadın kölelerin, zimîlerin bu yasağın dışında tutulduğunu, onların hizmet gayesi ile Mescid-i Haram'a girebileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca meselenin insani ve toplumsal boyutuna da değinerek, şayet insanlar hac gayesi dışında, Mescid'e ve Mekke'ye yaklaşmaktan men edilirlse İslâm'ı duyamayacaklarını, hakkı işitemeyeceklerine dikkat çeker. Dolayısıyla ona göre insanların bu beldeye girmelerine müsaade edildiği takdirde onlar, İslâm'ı ve Müslümanları daha yakından tanıma imkânı elde etmiş olacaklar ve belki de bu sayede Müslüman olacaklardır. Bu bağlamda o, Ebu Hanîfe'nin kâfirlerin mescide girmesinde bir beis olmadığına dair görüşüne dikkat çeker ve "Şayet inkârcı kimse iman etmek için Allah'ın kelâmını duymak ister ve bundan men edilirse durum ne olur!" şeklinde gelen sözlerini naklederek onun bu konudaki görüşüne katılır.⁷³

Mâtürîdî, Müslüman toplumunda yaşayan Ehl-i Kitaba hem inanma, hem inancını ifade etme hem de bu inançlarını uygulama hürriyeti tanırken, aynı hürriyeti müşriklere tanımamıştır. Onlara sunduğu din hürriyetini sadece inanma hürriyeti ile sınırlandırmıştır. Görüldüğü üzere Mâtürîdî, müşriklere karşı Ehl-i Kitaba kıyasla daha sert bir tutum sergilemiş, kendilerine tanınan hakları oldukça sınırlı tutmuştur.

Onun müşriklere karşı böyle bir tavır sergilemesinin en önemli sebebi, muhtemel şirkin Allah'a karşı işlenmiş olan günahların en büyüğü olmasıdır. Zira ona göre, Allah'a şirk koşmak kibir ve inadın en üst aşaması olup çeşitli ayetlerde⁷⁴ de ifade edildiği üzere affedilmeyecek en büyük günahdır. Bunun cezası da ebedi olarak cehennemde kalmaktır.⁷⁵ Mâtürîdî'nin bu şekilde düşünmesinde Hz. Peygamber'den gelen haberler ile Hz. Ebu Bekr'in ridde savaşları esnasında sergilediği tutumun etkili olduğu söylenebilir. Çünkü o, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in aynı hadisinin üç farklı varyantını nakleder ve görüşlerini de bunlar çerçevesinde şekillendirir. Bu hadislerin anlamları şöyledir: (1) "Ben insanlar ile 'Allah birdir ve ondan başka ilah yoktur' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim bunu söylese

73 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 326.

74 en-Nisâ, 4/48, 116; Lokmân, 31/13.

75 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. III, s. 257; V, 274; a. mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 469.

malını ve canını benden korumuş olur. Ancak İslâm'ın hakkı hariçtir. Onun hesabı Allah'a aittir." (2) "İnsanlar, Allah'tan başka ilah olmadığını ve benim de O'nun elçisi olduğumu söyleyinceye kadar, onlarla savaşmakla emrolundum, eğer bunu söylerlerse malını ve canını benden korumuş olur." (2) Ben, insanlar Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik edip, namazlarını kılıp zekâtlarını verinceye kadar onlar ile savaşmakla emrolundum. İşte bunu yaptıklarında, canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar."⁷⁶

Mâtürîdî'ye göre birinci rivayet Allah'ın birliğini kabul etmeyen müşrikler hakkındadır. Şayet onlar Allah'ın birliğini kabul ederlerse kendileriyle savaşılmaz. İkinci rivayet ise Allah'ın birliğini kabul edip peygamberlerini kabul etmeyenler hakkındadır. Eğer bunlar risalete iman ederlerse onlarla da savaşmaktan vazgeçilir. Üçüncü rivayet ise Allah'ın varlığını kabul edip O'nun peygamberine (Hz. Muhammed'e) iman ettikleri halde Kur'an'ın hükümlerini inkâr edenler hakkındadır. Bu hükümleri kabul ederlerse kendileriyle savaşmaktan vazgeçilir.⁷⁷ Mâtürîdî, bu üç rivayeti genel itibarıyla Arap Müşrikleri ile Müslüman olduklarını söyledikleri halde Kur'an'ın (Zekâtın ve namazın farzı gibi) hükümlerini inkâr eden münafıklar ve dinden dönen mürtetler bağlamında yorumlamıştır. Hz. Ebu Bekir'in ridde savaşlarında sergilemiş olduğu tutumunu da buna örnek göstermiştir.⁷⁸ Buradan anlaşılıyor ki Mâtürîdî, münafıklığı, namaz ve zekat gibi Kur'an'ın temel hükümlerini inkâr ederek dinden çıkmayı (irtidat) savaş sebebi olarak değerlendirmiştir. Buradan hareketle o, Arap müşrikleri ve mürtetlerin dışında kalan Mecûsîler ile Ehl-i Kitabı bu rivayetlerin dışında tutmuş, kendilerine -cizye ödeme şartıyla- inançlarını özgürce yaşayabilme imkânı sunmuştur.

76 Zikredilen hadisin çeşitli varyantları ve tahlili için bk. Keleş, "Savaşmakla Emrolundum Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi", ÇÜİFD, 4 (2), ss. 33-60; a. mlf., "Cihâd-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, ss. 249-280. Ebetteki hadis usulü kriterlerine göre bir rivayetin birden fazla varyantları olabilir. Söz konusu bu varyantlardan hangisinin sıhhat ölçülerine göre uygun olduğunun tespiti hadis usulcülerinin işidir. Hadislerin sıhhati konusunda da ele alınacak en temel mesele ise sahih hadistir ve bunun sıhhatinin tespitidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Veli Aba, *Hatip el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, ss. 240-248.

77 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 384.

78 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, ss. 291-293; c. VIII, ss. 198-200.

6. Mâtürîdî'ye göre İslam dışı din mensuplarına karşı güzel mücadele edilmesini öğütleyen ayetler, kılıç ayetleriyle nesh edilmemiştir.

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili temas ettiği bir diğer konu da klasik nesh mekanizmasının devreye sokulmak suretiyle, İslam dışı din mensuplarına karşı hoşgörüyü, müsamahayı ve güzel mücadele edilmesini öğütleyen ayetlerin⁷⁹ işlevselliklerine son verilmesidir. Ayrıca kılıç ayetleri gerekçe gösterilerek İslam'ın onlara karşı savaşı teşvik eden bir din haline getirilmesi ve böylece İslam'ın savaş dini gibi algılanmasına sebep olunmasıdır.⁸⁰

Mâtürîdî, konuyla ilgili ayetleri tefsir ederken bu meseleye temas etmiş, bazı müfessirlerin kılıç ayetlerinden⁸¹ hareketle özellikle Ehl-i Kitaba karşı güzel mücadeleden ya da hoşgörüden bahseden ayetlerin nesh edildiğine dair görüşlerini nakletmiştir. Mâtürîdî'nin konuya ilişkin görüşleri ilgili ayetlere getirdiği yorumlardan hareketle tespit edebilmeye çalışılacaktır.

Müfessirler arasında hangi ayetlerin kılıç ayeti olduğu hususunda ihtilaf vardır. Kimine göre et-Tevbe 9/5. ayet, kimine göre et-Tevbe 9/38. ayet, kimine göre de her iki ayet kılıç ayeti olarak tanımlamışlardır. Diğer taraftan kılıç ayetlerinin bunlardan çok daha fazla olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Bunlara göre de et-Tevbe 9/5, 29, 36, 73, 38, el-Enfâl 8/39 ve Hucurât 49/9. ayetleri seyf ayetlerindedir.⁸² Çoğu müfessire göre et-Tevbe 9/5. ayet müşriklere karşı barış ve güzel muameleden bahseden ayetleri nesh etmiştir.⁸³

Bir diğer ifadeyle Müslümanların dışındaki diğer din mensuplarına karşı hoşgörü ve müsamaha ile davranmayı, affetmeyi ve sevgiyle yaklaşmayı tavsiye eden tüm ayetlerin hükmünü ortadan kaldırmıştır.⁸⁴

79 bk. el-Bakara, 2/256; Âl-i İmrân, 3/64; el-Mâide, 5/5; el-Enfâl, 8/61; Yûnus, 10/108; el-Hicr, 15/94; en-Nahl, 16/82, 125; el-Furkân, 25/63.

80 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öztürk ve diğerleri, "Kur'an Verilerine göre Ötekinin Konumu", İslâm ve Öteki, Edit.: C. Sadık Yaran, Kaknüs Yay., İstanbul 2001, s. 186-194.

81 bk. el-Bakara, 190-193, 217, 244; en-Nisâ, 4/76, 84, 90; el-Mâide 5/33; et-Tevbe, 9/5, 13, 29, 36, 41, 11, 123; el-Hacc, 22/39; Muhammed, 47/4, 35.

82 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. II, s. 446; X, 148; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 146; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. V, ss. 138-139; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, tahk.: İbrahim Şemseddin, Beyrut 2011, c. III, s. 31; X, 161.

83 Taberi, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, c. IV, s. 546; c. XI, ss. 348-349; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. II, s. 446; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. VII, s. 15; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Ekin Yay., İstanbul 1997, c. VII, ss. 278-279; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul 1998, c. IV, s. 30

84 Ebü'l-Leys Nasr b. Ahmedes-Semerandi, *Bahru'l-Ulûm*, tahk.: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2006, c. II, s. 34; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. III, s. 31; X, 161; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. IV, s. 30.

Mâtürîdî, bazı müfessirlerin Ehl-i Kitapla güzel mücadele edilmesini öğütleyen el-Ankebût, 29/46. ayetinin et-Tevbe, 9/29. Ayetiyle nesh edildiğini savduklarını belirtir. Onlara göre Ehl-i-Kitap ile mücadeleye (sözlü münakaşaya etmeye) gerek kalmamıştır. Onlar ya Müslüman olacaklar, ya cizye verecek ya da kılıca/savaşa razı olacaklar. Bunun dışında onlarla bir mücadele söz konusu değildir.⁸⁵

Mâtürîdî, bu ayetin nesh olduğu yönündeki görüşleri kabul etmez ve bu görüşte olanları da İslâm'ın delillerini idrak edemeyen cahiller olarak nitelendirir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre bu görüşün aksine Âl-i İmrân 3/64. ve en-Nahl 16/125. ayetlerinde ifade edildiği üzere akla ve insan fıtratına, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in metoduna uygun deliller kullanmak suretiyle Ehl-i Kitapla din konusunda güzel mücadele ve tartışma yapılması gerekir. Ancak onların içinde insanlara zulmedenler hariç tutulmalıdır. Çünkü bu kimselerle tartışmak faydadan çok zarar getir.⁸⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî, İslâm'ı tebliğde temel ilke olarak farklı din mensuplarıyla dinî konularda tartışmayı ve güzel mücadele etmeyi gerekli görmüş, bu bağlamda Ehl-i Kitaba karşı iyi davranılmasını; onlara karşı akla ve mantığa uygun hikmet ve burhanlarla (şüpheyi gideren açık ve kesin delillerle) tartışarak mücadele edilmesini tavsiye etmiştir. Bununla birlikte Mâtürîdî, Ehl-i Kitabın hepsini anlayış açısından bir görmemiştir. Gerçeği kabul etmeme konusunda aralarında inatçılık eden ve kibirlenenler olabileceğini, böylesi bir tutum içinde olanlar ile fikrî tartışmaya girilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu anlamda Mâtürîdî, onların tamamını aynı kefeye koymamış, aksine içlerinde insaf sahibi, inat ve kibirden uzak, anlayışlı kimselerin olabileceğine dikkat çekmiştir. Dinî tebliğde muhatap alınması ve kendileriyle güzel mücadele edilmesi gerekenlerin de bu kimselerin olacağını söylemiştir.⁸⁷ Mâtürîdî, bu görüşünü el-Ankebût 29/46. ayetiyle temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre ayette Ehl-i Kitapla güzel mücadele edilmesi emredilmiş, içlerinde zalim olanlar bundan müstesna edilmiştir. Çünkü zalim olanlar inat ve kibir ehlidirler. Bunlarla tartışmaya girilse bile onlar asla iman etmeyeceklerdir. Bu nedenle onlarla mücadeleye girilmemelidir. Bununla birlikte Ehl-i Kitabın içinde insaf sahibi, inat ve kibirden uzak, delilleri

85 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XI, s. 130.

86 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XI, ss. 129-130.

87 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XI, ss. 129-130; c. XIV, s. 154.

kabul edip iman etmeye meyilli kimseler de vardır. Bu kimselerle güzel mücadele edilmeli ve tartışılmalıdır.⁸⁸

Mâtürîdî'ye göre el-En'am, 6/91. ayette de bu konuya dikkat çekilmiş, Ehl-i Kitabın olumsuz davranışlarından Hz. Peygamber'in sorumlu olmadığı, onun görevinin sadece Allah'ın emirlerini tebliğ etmek olduğu, bu görevini yerine getirirken inatçılık edip kibirlenenleri ikna etmeye çalışarak vakit geçirmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca el-Mâide 5/13. ayetinde de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber'in, söz konusu bu kimselere gerçeği kabul etmeleri için gerekli delil ve burhanları sunmuş olmakla görevini yerini getirmiştir. Bundan sonra onların inanıp inanmaması hususunda Hz. Peygamber sorumlu değildir. Bu nedenle mezkûr ayette kendisinden Ehl-i Kitaptan inatçılık edenleri kendi halleri üzerine bırakması; akıl ve insaf sahibi olan kimseleri ise dinî tebliğde ihmal etmeyip, tevhid dinine davet etmesi istenmiştir.⁸⁹

Bu açıklamalara göre inkâr edenleri İslâm'a davet ederken, Hz. Peygamber'in yöntemlerine başvurmalı, inanma hususunda kendilerine hüccet ve deliller sunulsa bile kibirlerinden dolayı bunları kabul etmeyip inatçılık eden kimselerle meşgul olarak zaman kaybetmemelidir. Zira bu faydadan çok zarar getirecektir. Bunun yerine inanma ihtimali olan akıl ve insaf sahibi kimselerle muhatap alınmalı, onlara İslâm'ın güzel ve üstün özellikleri delil ve burhanlara başvurarak anlatılmalıdır.

Güzel mücadele edilmesine yönelik ayetlerin kılıç ayetleriyle nesh edilmediğine dikkat çeken Mâtürîdî, bu görüşün aksini savunanların görüşlerine yer vererek eleştiriler yöneltir. Bu bağlamda o, "Dinde zorlama yoktur..."⁹⁰ ayetinin de Hz. Peygamber'in: "İnsanlar Allah'tan başka ilah yoktur, deyinmeye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bunu dedikleri zaman mallarını ve canlarını benden korumuş olurlar..."⁹¹ hadisiyle nesh

88 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XI, s. 129.

89 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. V, s. 141.

90 el- Bakara, 2/256.

91 Buharî, *es-Sahih*, İman 17; Müslim, *es-Sahih*, İman 32-36.

olduğuna dair görüşleri nakleder.⁹² Mâtürîdî bu görüşe katılmaz. Çünkü ona göre burada el-Hac 22/78. ayetinde de ifade edildiği üzere doğru ile yanlışın, İslâm ile küfür birbirinden ayrıldığı belirtilmiştir. Buna göre hakk ile batıl belli olduktan sonda kimseye dinde zorlanama yapılamaz.⁹³

92 Müfessirler bu ayetin nesh olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Konuyla ilgili ileri sürülen farklı görüşler için bk. Taberi, *Câmiü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, c. IV, s. 546 vd.; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. II, s. 446; Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nâsiruddin el-Beydâvî, *Envârut-Tenzîl ve Esrârut-Te'vil*, tahk.: Muhammed Subhi ve diğerleri, Dâru'r-Reşid, Beyrut2000, c. I, s. 219; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 146; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. VII, s. 15; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el- Kurtubi, *el-Câmi lihâkâmi'l-Kur'an*, tahk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, c. IV, s. 280). Mâtürîdî, *Te'vilât*'ta söz konusu ayeti tefsir ederken kendisinden önce ve kendi dönemindeki İslâm âlimlerinin bu ayet çerçevesinde din özgürlüğü ya da dinde zorlama olamayacağı ile ilgili yorumlarını toparlar mahiyette beş farklı görüş nakleder. Onun vermiş olduğu bilgilere göre bu görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

(1) Birinci görüşe göre, bu ayet Mecûsiler ile Ehl-i Kitaptan Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgilidir. Zikredilen bu din mensuplarından sadece cizye kabul edilir ve kendilerine din konusunda yani İslâm'a girme konusunda zorlama yapılamaz. Bu görüşte olanlara göre Arap müşriklerinden cizye kabul edilmez. Bu nedenle onların İslâm'ı kabul etme veya kılıç dışında (savaşmaktan) başka bir seçenekleri yoktur. Onlar ya Müslüman olacaklar ya da öldürüleceklerdir. Bu görüşü destekler mahiyette Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in Münzir b. Fûlan'a göndermiş olduğu mektupta "Araplara gelince onlardan İslâm veya kılıç (savaş) dışında bir şey kabul edilmez. Ehli Kitap ve Mecûsilere gelince onlardan cizyeyi kabul edim yorum" şeklinde yazdığını ayrıca Fetih, 48/16. ayetinin de buna işaret ettiğini belirtir.

(2) İkinci görüşü göre, Hiçbir din zorlamayla kabul edilmez. Kaldı ki zorlamayla kabul edilse bile o, iman olmaz. Çünkü doğruluk yanlışlıktan ayrılmıştır. Yani Allah'a iman (rüşd) küfürden (ğayy) ayrılmış, bu durum herkese de açıkça beyan edilmiştir. Buna göre din, zorlama ve baskıyla değil açık seçik olduğu için kabul edilir.

(3) Üçüncü görüşe göre, İslâm'dan sonra Müslümanlara, İslâm'ın emir ve yasaklarına uyulması için zor kullanılamaz. Zira Allah-u Teâlâ, bu itaati müminlerin kalplerine sevdirmiştir. Bu şu anlama gelmektedir; daha önceki kavimlere bir takım zorluk ve sıkıntılar verilmişti. Fakat bu zorlukları Allah Teâlâ, bu ümmetin üzerinden hafifleterek kaldırmıştır. Nitekim Bakara 286. ile A'râf 157. ayetleri buna işaret etmektedir. İşte geçmiş ümmetlere ağır olan yükümlülükler bu ümmete hafifletildiği için din konusunda bunlar zorlama ile karşılaşmazlar.

(4) Dördüncü görüşe gelince; bu görüşte olanlar söz konusu ayetin Hz. Peygamber'in "İnsanlar Allah'tan başka ilah yoktur sözünü söyleyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum..." sözüyle nesh edildiğini belirtirler. Buna göre Ehl-i kitap-müşrik ayrımı yapılmaksızın, Müslüman olmayan kimseler İslâm'ı kabul etmeye zorlanabilirler.

(5) Son görüşe göre; söz konusu ayet süt emzirilmek üzere Yahudilere verilen Ensar çocukları hakkında inmiştir. Ensarın çocuklarını Yahudiler emziriyordu. İslâm gelince ensar topluluğu Müslüman olmuştu. Fakat Yahudilerin yanında kalan bu çocukların bir kısmı babalarının eski dinlerinde kalmaya devam etmişlerdi. Bu durum karşısında çocukların babaları onları İslâm'ı kabul etmeye zorlamak istemişlerdi. İşte bu olay karşısında söz konusu ayet inmiştir. (Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 159-160.) Söz konusu bu görüşlerin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Halil Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, DİB Yay., Ankara 2001, s. 29-72.

93 Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 160.

Yûnus, 10/108. ayetini de bu bağlamda değerlendiren Mâtürîdî'ye göre, bu ayet de savaş ayetleri ile nesh olunmamıştır. Çünkü ayette Hz. Peygamber'in görevine işaret edilmiş, kendisine inanmayanların zorla doğru yola getirmek gibi bir görevi olmadığına, onun görevinin sadece tebliğ olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁴

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili yer verdiği bir diğer ayette el-Hicr 15/94. ayettir. Mâtürîdî bu ayetin iddia edildiği şekilde savaş ayetleriyle nesh edilmediğini ifade ettikten sonra söz konusu ayet ile bazı özel durum ve zamanlarda amel edilebileceğini söyler. Böylece o, ayetin hükmünün indiği zaman dilimindeki birtakım siyasî ve sosyal şartlar dikkate alınarak özel bir toplum ve olay için uygulama alanının olabileceğine, dolayısıyla zamana ve şartlara göre ayetin hükmünün farklılık arz edeceğine dikkatimizi çeker.⁹⁵

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili ayrıntılı olarak temas ettiği bir diğer ayet ise "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de barışa yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir"⁹⁶ mealindeki ayettir. Mâtürîdî, bu ayetin et-Tevbe 9/29. Ayetiyle nesh edildiğine dair Hasan Basri'nin görüşünü nakleder. Bunun dışında bazılarına göre et-Tevbe 9/36. ayetiyle; bazılarına göre de Muhammed 47/35. ayetiyle nesh edildiğine dair görüşlere de yer verir. Bu görüşleri naklettikten sonra Mâtürîdî, söz konusu ayetin nesh edildiğine dair kesin bir bilginin olmadığına işaret ederek ayette bahsedilen durumu, savaş esnasında takip edilecek stratejik bir konu olarak değerlendirir. Ona göre burada vurgulanmak istenen temel husus, düşmanla savaş veya barış yapılmasında kararın imama/lidere bırakılmasıdır. Savaş esnasında Müslümanlara liderlik yapacak olan kişi, Müslümanların menfaatini göz önünde bulundurarak düşmanla barış yapma ya da savaşa devam etmede muhayyer olmalıdır. Yani lider kişi Müslümanların lehine olduğuna kanaat getirirse ise onlarla barış yapar. Fakat barışı Müslümanların aleyhine olacağına dair bir endişeden dolayı uygun bulmazsa, savaşa devam eder.⁹⁷

Mâtürîdî'ye göre Yûnus 10/108. ayetinin de iddia edildiği üzere savaş ayetleri ile nesh edildiği görüşüne de katılmaz. Çünkü ona göre Hz. Peygamber'in görevi Kur'an'da işaret edildiği⁹⁸ üzere sadece tebliğ etmektir.

94 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VII, ss. 122-123.

95 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VIII, s. 65.

96 el-Enfâl, 8/61.

97 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 256-257. Ayrıca bk. a. mlf., *Te'vîlât*, c. XIII, 386; Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 218.

98 İlgili ayetler için bk. el-En'âm, 6/52, en-Nûr, 24/54; eş-Şû'râ, 42/48.

Yani insanları inanmaya zorlamak değil, Allah'ın mesajlarını insanlara açıklamaktır. İşte bu nedenle ayette kendisine inanmayanların koruyucusu olmadığı bildirilmiştir.⁹⁹ Ona göre el-Ğâşiye 88/21-22 ayetini de bu bağlamda yorumlamak gerekir. Mâtürîdî, bazı müfessirlerin bu ayetin et-Tevbe 9/29. ayeti ile nesh edildiğine, çünkü Hz. Peygamber'e Ehl-i Kitaba karşı savaşmaya, onları esir etmeye ve onlardan cizye almaya izin verdiğine, bu nedenle onlara zorlama yapabileceğine dair görüşlerini nakleder. Ancak bu görüşleri doğru bulmaz. Çünkü Allah-u Teâlâ, bu ayette Hz. Peygamber'den inkâr edenleri hakir görmemesi ve kendisine yaptıkları olumsuz tavırlarından dolayı da onlara hemen karşılık vermemesi gerektiğini, onları cezalandırma işinin Allah'a ait olduğunu, bu nedenle kendilerine Allah'ın nimetlerini ve peygamberlerini yalanlayanların nasıl helak edildiğini hatırlatmasını istemiştir. Bu nedenle Mâtürîdî, zikredilen ayetin et-Tevbe suresiyle nesh edilmediğini, dolayısıyla, inkâr eden ve yüz çevirenlere karşı zorlama yapılamayacağını söyler.¹⁰⁰

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili görüş beyan ettiği bir diğer ayet de "Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl."¹⁰¹ mealindeki ayettir. Ona göre iddia edildiği üzere bu ayet kılış ayetleriyle nesh edilmemiştir. Çünkü ayette geçen "Onlardan güzellikle ayrıl" ifadesinde Hz. Peygamber için kendisine reva görülen eziyetlere misliyle karşılık verme yasağı vardır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in inanmayanlar tarafından kendisine yapılan eziyetlere karşılık vermesi ve onlardan intikam alması için kendisine savaşma izni verilmemiştir. Çünkü onlarla savaşmanın sebebi intikam almak değil, Allah'ın dinine yardım etmektir.¹⁰²

Sonuç

Mâtürîdî, kılıç ve savaş ile ilgili ayetleri tarihi bağlamda değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiş, bu tür ayetlerle bazı özel durum ve zamanlarda amel edilebileceğini söylemiştir. Böylece o, söz konusu ayetlerin hükmünün indiği zaman dilimindeki birtakım siyasî ve sosyal şartlar dikkate alınarak özel bir toplum ve olay için uygulama alanının olabileceğine, dolayısıyla zamana ve şartlara göre hükümlerinin farklılık arz edebileceğine dikkatimizi çekmiştir.

99 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. V, s. 169; c. VII, ss.122-123.

100 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVII, ss. 184-185.

101 el-Müzzemmil, 73/10.

102 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVI, s. 208.

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in savaşlarını saldırı ya da intikam almak için değil, Müslümanlara yönelik saldırılara karşı koyma ve savunma amacıyla yapıldığını belirtmiştir. Bu bakımdan ona göre Müslümanlar, kâfirlere karşı inançlarından dolayı değil kendilerini savunmak için savaşmaya mecbur kalmışlardır.

Diğer taraftan ona göre, kâfirlere karşı yapılan/yapılacak olan savaşın sebebi ne onların inkârları ve inançsızlıkları ne de Müslümanların dünyevî çıkar ve menfaat elde etmeleridir. Savaşı meşru kılan sebep ya karşı tarafın Müslümanlara karşı saldırması ya inananların maruz kaldığı baskı ve zulümler ya da insanların inançlarını özgürce yaşamalarına engel olunmasıdır. Bu bakımdan Mâtürîdî'ye göre Müslümanlara kendileri ve diğer din mensuplarının inançlarını açıklama, anlatma ve yaşama hususunda özgür ve rahat bir ortam sağlamak, bunu engellemeye yönelik baskı, zulüm ve işkenceleri ortadan kaldırmak, fitne ve fesadın önünü alarak huzur ve güvenliği sağlamak için müşriklere karşı savaşma izni verilmiştir. Buna göre savaşın sebebi, müşriklerin inkârları değil insanlara inançları sebebiyle uyguladıkları baskı ve zulümleridir.

Mâtürîdî, savaşın asıl hedefleri arasında karşı tarafın ebedî kurtuluşunu sağlamak olduğunu, bu nedenle kâfirlerle savaşmadan önce kendilerinin akli delillerle ikna edilmeye çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre bu süreçte insanların delilleri düşünmekten ve kabul etmekten engellenmesi ya da İslam'ı tercih eden insanlara baskı ve zulüm yapılması durumunda, kâfirlere karşı savaşma meşruiyet kazanır.

Mâtürîdî, "Fitne ortadan kalkıncaya kadar ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın" mealindeki ayeti ise kâfirlerle Müslüman oluncaya kadar savaşılması gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Ancak ona göre burada kastedilen kâfirler, Ehl-i Kitap ya da diğer din mensupları (Mecûsîler, Sâbiîler vs.) değil, Allah'a şirk koşan Arap müşrikleridir. Zira zikredilen ayetlerde geçen "fitne" kavramı, "Allah'a şirk koşmayı" ifade eder. Savaşın amacı şirki ortadan kaldırmak olduğu için müşriklerle yeryüzünde şirk ya da şirkten kaynaklanan fitne ve sıkıntılar ortadan kalkıncaya kadar savaşılır.

Mâtürîdî, Müşriklere iman etmeleri dışında savaşmaktan başka bir yol tanınamış izlemine verse de gerek onlarla gerekse diğer kâfirlerle savaşmanın meşru olabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerektiğini söylemiştir. Nitekim ona göre Allah Teâlâ, Müslümanlara kendilerini korumak, inançlarını özgürce yaşayabilmek, din ve imanının önündeki baskı, işkence

ve zulüm gibi engelleri kaldırarak, kendileri dışındaki insanların da rahatça inanıp inandıklarını yaşayabilecekleri bir ortamı sağlamak için, kendilerine düşmanlık edip engel olan müşriklere karşı aynı ile mukabele edilmesi şartıyla savaşıma izni vermiştir.

Mâtürîdî “Ben insanlar ile ‘Allah birdir ve ondan başka ilah yoktur’, deninceye kadar savaşmakla emrolundum...” şeklindeki rivayetleri genel itibariyle Arap müşrikleri ile Müslüman olduklarını söyledikleri halde Kur’an’ın hükümlerini inkâr eden münafıklar ve dinden dönenler (mürtedler) bağlamında yorumlamıştır. Bu iki grubun dışında kalan Mecûsîler ile Ehl-i Kitap bu rivayetlerin dışında değerlendirmiş, kendilerine -cizye ödeme şartıyla- inançlarını özgürce yaşayabilme imkânı sunmuştur.

Mâtürîdî’ye göre kendilerinden cizye alınan Ehl-i Kitap, İslâm topraklarında dinî inanç ve yaşantılarında serbest kalabilirler. Bu kimselerle güzel mücadele yapılarak onları İslâm’a davet etmek gerekir. Fakat o, aynı tutumu Arap müşriklerine sergilememiş, kendilerinden cizye kabul edilemeyeceğini belirtmiş, kurtuluşlarının tek yolu olarak İslâm’ı kabul etmek olduğunu aksi takdirde kendileri ile savaşarak mücadele edileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte şirke dayalı inançlarını propaganda etmemek ve açıkça dile getirmemek şartıyla gerçeği görüp anlayabilmeleri için müşriklerin İslâm topraklarına girmelerine müsaade edilebileceğini de dikkat çekmiştir. Böylece Mâtürîdî, müşriklere inanma hürriyeti tanımış, fakat bu inançlarını eyleme dökme ya da açıkça dile getirme imkânı sunmamıştır.

Buradan da anlaşıldığı üzere Mâtürîdî, İslâm toplumunda yaşayan Ehl-i Kitap, Mecûsîler ve Sâbiîler gibi dini topluluklara hem inanma, hem inancını ifade etme hem de bu inançlarını uygulama hürriyeti tanırken, aynı hürriyeti Arap müşriklere tanımamıştır. Onlara tanımış olduğu din hürriyetini sadece inanma hürriyeti ile sınırlandırmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî, müşriklere karşı daha sert bir tutum sergilemiş, kendilerine tanınan hakları oldukça sınırlı tutmuştur. Onun müşriklere karşı böyle bir tavır sergilemesinin en önemli sebebi, muhtemel şirkin Allah’a karşı işlenmiş olan günahların en büyüğü olmasıdır.

Mâtürîdî, Gayr-i Müslimlere karşı delil ve burhanlar ile ve hoşgörüyle güzel mücadele edilmesini öğütleyen ayetlerin kılıç ayetleriyle nesh edildiğine ilişkin iddiaların geçersiz olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede o, kılıç ayetleri ile hoşgörüyü ifade eden ayetleri farklı bağlamlarda değerlendirmiş, bazı durum ve şartlarda kılıç ayetleriyle bazen de hoşgörü ayetleriyle amel

edilebileceğine, bu nedenle söz konusu ayetlerin nesh edilmediğine dikkat çekmiştir.

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili bu yaklaşımı din ve inanç hürriyeti açısından ele alındığında büyük önem taşımaktadır. Zira özellikle son zamanlarda Ortadoğu'da şiddet yanlısı faaliyet gösteren Taliban, El-Kaide, İŞİD gibi radikal İslâmî gruplar, kılıç ayetlerinin anlamlarını çarpıtıp terör eylemlerine gerekçe göstererek masum insanların canına kıymakta ve bu eylemlerini de din adına yaptıklarını iddia etmektedirler. Onların bu tutumları İslam'ın terörü, şiddeti ve savaşı teşvik eden bir dinmiş gibi algılanmasında ve özellikle Batı'da "İslâmî Terör" gibi tabirlerin kullanılarak İslam ile terörün yan yana zikredilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Mâtürîdî'nin hoşgörü ve güzel mücadeleyi teşvik eden ayetler ile kılıç ayetlerinin doğru ve sağlıklı bir şekilde nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin bu yaklaşımı günümüzde din adına yapılan terör ve şiddet eylemlerinin önlenmesi ve İslam'ın barış dini olduğunun ortaya konması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aba, Veli, *Hatip el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul 1990.
- Altuntaş, Halil, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, DİB Yay., Ankara 2001.
- Ammâra, Muhammed, *Laîklik ve Dini Fanatizm Arasında İslâm Devleti*, çev.: Ahmet Karababa ve diğerleri, Endülüs Yay., İstanbul 1991.
- Ateş, Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul 1998.
- Bebek, Adil, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998.
- Beydâvî**, Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nâsiruddîn el-, *Envârut-Tenzîl ve Esrârut-Te'vîl*, tahk.: Muhammed ve diğerleri, Dâru'r-Reşid, Beyrut 2000.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da Savaş Kavramı*, çev.: Cemal Karağaçaçlı, Fikir Yay., İstanbul 1985.
- Fadlallah, M. Hüseyin, *İslâm ve Kuvvetin Mantiği*, çev.: Vahdettin İnce, Yöneliş Yay., İstanbul 1997.
- Fahredden er-Râzî, A. Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut 1981.
- Goldziher, Ignaz, *el-Akîdeve's-Şerâfi'l-İslâm*, Kahire 1959.
- Haddûrî, Macid, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev.: Fethi Gedikli, Yöneliş Yay., İstanbul 1999.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev.: Hamdi Aktaş, Beyan Yay., İstanbul 2007.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidaîmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, tahk.: Mustafa Seyyid Muhammed ve diğerleri, Kahire 2000.
- İbn Warraq, *Why I Am Not a Muslim*, New York 2003.

- Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Ekin Yay., İstanbul 1997.
- Kapar, Ali, Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti, İlim Yay., İstanbul 1987.
- Keleş, Ahmed "Savaşmakla Emrolundum Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi", ÇÜİFD, Adana 2004, c. 4, Sayı: 2, ss. 33-60.
-, "Cihâd-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Fecr Yay., Ankara 2007, ss. 249-280.
- Kurtubi, Ebû Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-, *el-Câmi lihâkâmi'l-Kur'an*, tahk.: A. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Lewis, Bernard, İslam'ın Siyasal Dili, çev.: Fatih Taşar, Rey Yay., Kayseri 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev.: Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara 2009.
- *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Edit.: Bekir Topaloğlu, Daru'l-Mîzân, İstanbul 2004- 2010.
- Peters, Rudolph, İslam ve Sömürgecilik, Modern Zamanlarda *Cihad* Öğretisi, çev.: Süleyman Gündüz, İstanbul 1989.
- Pike, Royston, "Jihad", *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London 1951.
- Önal, Recep, *Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye Göre İslâm Dışı Dinler*, Emin Yay., Bursa 2013.
- Mustafa Öztürk ve diğerleri, "Kur'an Verilerine göre Ötekinin Konumu", İslâm ve Öteki, Edit.: C. Sadık Yaran, Kaknüs Yay., İstanbul 2001, ss. 163-216.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Menâr*, tahk.: İ. Şemseddin, Beyrut 2011.
- Semerkandi, Ebü'l-Leys Nasr b. Ahmed, *Tefsîru's-Semerkandi: Bahru'l-Ulûm*, tahk.: A. Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2006.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Merkezu'l-Buhus, Kahire 2001.
- Yaman, Ahmet, İslam Devletler Hukukunda Savaş, Beyan Yay., İstanbul 1998.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, tahk.: Halîl Memûn, Dâru'l-Marife, Beyrut 2002.